

UDK 939.8
949.7
Pregledni rad
Primljeno: 6. IX. 1993.

Pokušaj rasyjetljavanja i rješavanja problema fenomena „planinskih” odnosno „pastirskih” socijalnih struktura Balkana

ZEF MIRDITA

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Unatoč tome što je problem Vlaha u hrvatskoj znanosti prisutan već više od jednog stoljeća, autor smatra da je to pitanje i dalje otvoreno. Zagovara organizirani i interdisciplinarni pristup koji bi okupio istraživače iz više zemalja. Dajući svoj prilog o Vlasima, smatra da se ne može govoriti o romaniziranom paleobalkanskom substratu Albanaca i Vlaha, jer »romanizacija« kao faktor integracije Rimskoga Carstva nije bila posvuda jednakog intenziteta. U dodjeljivanju rimskoga građanskog prava, odnosno državljanstva — riječ je o *ius civile romanum*, politika Rimskoga Carstva bila je pragmatična i u prvome redu uvjetovana gospodarskim pronicima, napose na području balkanskih provincija. U najvećem dijelu može se govoriti o *romanitetu* (njem. Römertum), odnosno *latinitetu* socijalnih struktura. Izuzetak je svakako Dacija, gdje je potpuno nestao domaći jezik. Na tom području autor nalazi etnogenetski prostor Vlaha s avarskim superstratom.

Povijesni usud Vlaha autor nalazi u asimilaciji s etnokulturnim grupama s kojim su živjeli, ali unatoč tome zalaže se za strogo priznavanje njihove etničke i povijesne samosvojnosti te etnokulturnog identiteta bez obzira na to pripadaju li Pravoslavnoj crkvi ili nekoj od islamskih sekti. U tom smislu navodi kao dobar primjer Frašerioti u južnoj Albaniji, koji pripadaju pravoslavlju i beктаšizmu.

Već više od jednog stoljeća problem »planinskih«, odnosno »pastirskih« socijalnih struktura na Balkanu ne prestaje biti predmet europskih znanstvenika: etnologa, etnografa, lingvisti i povjesničara.

Osnovni nedostatak tih radova, a i rezultata, jest što se problem tih struktura, poznatih u znanosti kao Vlasi odnosno Romani, tretirao u sklopu pojedinih balkanskih naroda, a ne kao samosvojan etnos. S druge strane, većina je znanstvenika taj problem razmatrala kabinetski, na osnovi poda-

taka putopisaca u čijim prikazima prevladava senzacionalistička znatiželjnost jednog Europljanina. Dakako, svako je djelo koje se bavi navedenim problemom odraz svoga vremena, stupnja razvijenosti određene znanstvene discipline, često i s unaprijed utvrđenim političkim opredjeljenjima i namjerama autora.

Ovom prilikom nije namjera baviti se pitanjem Vlaha, odnosno Romana, pod kojim imenom historiografija Južnih Slavena obuhvaća »romanizirani« predslavenski etnički element na Balkanu. Uz prikaz knjige *Pastiri, ratnici, plemenski heroji. Podrijetlo i sadašnjost balkanskog patrijarhata*¹ Karla Kaserera, sveučilišnog profesora iz Graza, zadržat ću se na nekim njegovim neprihvatljivim stajalištima.

Treba reći da se navedeno djelo ipak razlikuje od mnogih drugih i po pristupu i po veoma bogatoj bibliografiji, i to znanstvenika iz životnog prostora tih »planinskih«, odnosno »pastirskih« struktura čijemu mentalitetu sami pripadaju. Tu na prvome mjestu mislim na albanske znanstvenike, koji su, vođeni marksističko-materijalističkom metodom, nastojali mentalitet tih struktura prikazati kao činilac zaostalosti društvenih odnosa albanskog naroda. Međutim, ti albanski znanstvenici, premda neprijateljski prema religiji kao fenomenu duhovne kulture, nisu smogli snage ukazati na činjenicu da je islamizacijom prekinut povijesni kontinuitet i kulturni europski identitet albanskog naroda. Islam je po svome duhu intransigentan, ne priznaje ničiju autohtonu kulturu, a time razara i uništava samo biće duhovnog i etnokulturnog identiteta, stvarajući tako mentalitet sui generis, različit od europskoga. Uostalom, poznato je da je mentalitet jednog naroda odraz njegove duhovne kulture kroz koju se odražava kontinuitet njegove samosvojnosti i njegov povijesni identitet.

Zbog značenja djela, iako se, kao što sam već napomenuo, neću složiti u cijelosti s Kaserovim zaključcima, smatram potrebnim da se sažeto prikaže sadržaj nekih poglavlja. Time će se uočiti i Kaserov način pristupa pri rješavanju postavljenih problema.

U Uvodu (9—23), govoreći o životnom prostoru »planinskih« odnosno »pastirskih« socijalnih struktura, K. Kaser kaže da je on izvan magistrálnih putova; te socijalne strukture žive u planinskom području koje se nalazi između Crne Gore na sjeveru, Kosova i zapadne Makedonije na istoku, Tesalije i Epira na jugu, te jadransko-jonskoga priobalnog pojasa na zapadu. I kako je na tome području, a to su današnja Albanija, Kosovo, Crna Gora i Hercegovina, i u svijesti albanskoga brdsko-planinskog odnosno malisorskog stanovništva još i danas sačuvano znanje plemenske pripadnosti, kao uostalom i kod Crnogoraca, K. Kaser konstatira da se upravo na tome području treba tražiti podrijetlo balkanskog patrijarhata. Prema K. Kaseru, jugoistočna je Europa za razliku od sjeverozapadne, koja je imala moćne centre kapitalističkog razvoja, a to je »europska ekonomija«, bila pod osmansko-turskom vlašću i kao takva bila je na periferiji europskog razvoja, a na periferiji je zbog nerazvijenih komunikacija ostala i u doba osmansko-turske vlasti, premda ti predjeli imaju prirodnih

¹ Karl Kaser, *Hirten, Kämpfer, Stammeshelden. Ursprünge und Gegenwart des balkanischen Patriarchats*. Böhlau Verlag Wien-Köln-Weimar, 1992.

uvjeta za izvanredni razvitak. Taj se razvitak odražava i u dijakroničnom povijesnom tijeku, u kojem su se mogle razviti snage »raznovremenosti u istovremenost«, koje su tijekom stoljeća provocirale snažne nejednakosti odstupajući tako od »norme« što se odražava u privredi, društvu i mentalitetu (11).² To je zapravo obilježje »balkanskog patrijarhaliteta« pod kojim K. Kaser razumijeva osobit oblik patrijarhata koji je nastao na središnjem području jugoistočne Europe, i to na karakterističan način i pod određenim uvjetima, a koji je dugo bio učinkovit. Ova stoljetna civilizacija koja je, prema K. Kaseru, poznata kao »ilirsko naslijeđe«, a čiji su posrednici bili Albanci i Vlasi, raznoslojnog je karaktera kao odraz rimskog, bizantskog, slavenskog, grčkog i turskoga kulturnog utjecaja (14). Svoja je istraživanja K. Kaser zasnivao na teoretskim postavkama engleskog antropologa Jacka Goodya, te austrijskog sociohistoričara Michaela Mitterauera i francuskog etnologa Claudea Levi-Straussa (15).

Prvo je poglavlje (25—118) podijeljeno u dva dijela, i to 1. »Problem o problemu« s dva podnaslova: a) »Što je što« (26—34) i b) »Nejasna povijest« (34—54), te »Nešto reda u Kaosu« s također dva poglavlja, i to: a) »Red planine i doline« (55—57), »Sredina kratkog puta« (57—68), »Sredina dugog puta« (68—78) i »Udaljenosti i isključivosti« (78—83), te b) »Red socijale« (83—84), »Posvuda Vlasi i Albanci« (84—101), »Tipičan savez obitelji« (101—107), »Katun, osnovni gospodarski element« (107—110) i »Bezuspješno misionarstvo« (110—118).

Već iz navedenih naslova i podnaslova daje se jasno lučiti s kakvom se velikom tajnom autor susreće pri razmatranju fenomena »pastoralnog društva« (25).

U poglavlju »Problem o problemu« K. Kaser ističe da se ilirsko naslijeđe u tim prostranim društvima susreće u tri različita društveno-organizacijska oblika, koji se nazivaju »plemenska društva« (»Stammesgesellschaft«), »rodovski savezi« (»Geschlechtverbände«) i »rodbinski savezi« (»Verwandtschaftsverbände«) (26).

² O ovim je problemima autor raspravljao detaljnije u zasebnim studijama (v. K. Kaser, *Das Abdriften Südosteuropas vom dominierenden europäischen Entwicklungsweg seit dem 11. Jahrhundert*. U: *Balkan Studies* 29,2, Thessaloniki, 1988., 239—264; Idem: *Von der Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen und der Vergleichbarkeit des Unvergleichbaren: Stammesgesellschaften und Geschichtsforschung in Graz*, Festschrift zum 125 — Jahr-Jubiläum des Instituts für Geschichte der Karl-Franzens — Universität Graz, Graz, 1990., 261—273. Idem: *Im Schatten der europäischen Weltwirtschaft. Die Verfestigung der Agrarstrukturen und die Peripherisierung Südosteuropas-Fallstudien. 20 Jahre »Südosteuropäische« in Graz*, Graz, 1990., 49—81; Idem: *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Wien—Köln, 1990.

Ne želeći se upuštati u detaljnije razmatranje, ipak, autorov pojam »jugoistočna Europa«, ukoliko se on uzima kao kulturološki, pa i ekonomski, ne odgovara stvarnom stanju. Hrvatska bez obzira na to što su neki njezini dijelovi potpali pod osmansko-tursku vlast, ipak po svojoj duhovnoj i materijalnoj kulturi pripada koliko srednjoj toliko i zapadnoj Europi. Jer, od svih južnoslavenskih naroda Hrvati imaju humanizam i renesansu europskog značenja, svoju kulturnu komunikaciju s čitavim zapadnoeuropskim podnebljem preko Dalmacije i sjeverne Hrvatske.

A o kapitalističkoj europskoj ekonomiji vidi kapitalno djelo: Fernand Braudel, *Strukture svakidašnjice*: 1. Moguće i nemoguće; 2. Igra razmjene; 3. Vrijeme svijeta. — Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća, Zagreb, »August Cesarec«, 1992.

Dakako, tu se javlja poteškoća oko odgovarajućeg sadržaja određenih pojmova ne samo kod antičkih autora koji nam govore o Ilirima nego i kod balkanskih pastoralnih socijalnih struktura.

Samo se po sebi nameće pitanje koliko su adekvatni pojmovi antičkih autora helenističke i rimske kulture sadržaju plemenskih struktura Ilira i Tračana. Jer, poznato je da su antički autori o njima pisali ako su se oni kroz ratove susretali i uključivali u interesne sfere Makedonije i Rima. Pa zato, u nepoznavanju autentičnih pojmova, karakterističnih za Ilire i Tračane, antičkim autorima nije preostalo drugo negoli da se služe kategorijama i nomenklaturama pravno-političkih i socijalnih struktura helenističkog urbanog svijeta. K tome, izuzevši priobalno područje, pa i to samo djelomično, antičkim je autorima socijalna struktura unutrašnjosti balkanskog poluotoka bila više nego nepoznata. Uostalom, može li se što očekivati od antičkih autora koji nisu pisali etnografska djela? Pa i ona sačuvana jesu fragmentarna, podaci vremenski nisu usklađeni, a sadržaj je često i smiješan. To ističe i sam Hekatej kada kaže: »Većina stvari o kojima govore Grci, čini mi se smiješnom.«³ Ništa nije bolja situacija ni s pojmovima koji se odnose na ove naše socijalne strukture. Što je za neke »klan« za K. Kasera je »pleme« odnosno »fis« kod Albanaca (26). Međutim, mora se reći da albansku terminologiju autori ponekad i ne razumiju zbog krivog tumačenja ili još više zbog krivog razumijevanja samih istraživača. Jer »fis« je nomenklatura za veći broj rodbinskih jedinica koji se onda dijeli u »bajrake«, a potom u »rodove« odnosno albanski »barku«, kao što je slučaj s plemenskim savezom Mirdita.

Poznato je da se taj savez sastoji od pet »bajraka«, i to: Oroshi (Oroši), Spaçi (Spači), Kuzhneni (Kužneni), Fandi i Dibri.⁴ Međutim, pripadnik toga plemenskog saveza, kada se predstavlja, obično kaže: pripadnik sam plemena Mirdite (iako to nije točno, jer je to samo etnogeografski pojam), bajraka Spaçi i barku Bibe, čemu pripada i autor ovoga priloga. Nadalje, dok prva tri bajraka ne mogu stupiti u međusobne bračne veze, dva posljednja mogu stupiti s prva tri u ženidbene odnose, a i međusobno. Jedan od razloga tome, barem što se tiče bajraka Dibri, jest u njegovu vlaškom podrijetlu, koji je u savez bio priključen u određeno doba. Za bajraku Fandi pak je još nejasno, iako se ime izvodi od geografskog prostora koji se nalazi između rijeka Fandi i Madh (Veliki Fand) i Fandi i Vogel (Mali Fand) u sjevernoj Albaniji.⁵

Tih terminoloških nepodudarnosti s terminologijom jednog zapadnjaka kojemu je stran ovaj svijet, zbog čega proizlaze i mnoge nejasnoće u shvaćanju i tumačenju određenih fenomena socijalnih pastoralnih struktura, uglavnom su svjesni svih koji se time bave.

³ FHG, II, 332.

⁴ Peter Bartl, Die Mirditen. Bemerkungen zur albanischen Stammesgeschichte. U: Münchner Zeitschrift für Balkankunde 1. München, 1978., 27—69.

⁵ Na Kosovu, pak, naziv »Fandi« za gradsko stanovništvo (albansko: katolici i muslimani, tursko i srpsko) je sinonim za seljaka Albanca katolika uopće, a posebno za Mirdite, za razliku od »Latin« koji se odnosi na gradsko albansko katoličko pučanstvo.

U južnoj se, pak, Albaniji za »fis« (pleme) upotrebljava riječ »fara« (alb. sjeme) ili »gjërë« dj' r' (alb. stvar). Tako je zajednica »fara« u južnoj Albaniji manja nego zajednica »fis« u sjevernoj Albaniji (30).

Međutim, što se tiče slavenske terminologije, konkretno kod Crnogoraca, situacija je jasnija. Naime, tu imamo pleme, bratstvo i rod. Rod je tu podgrupa bratstva i označava jednu grupu srodnika obitelji koji su spremni da jedan drugog pomažu (29), što je slično, iako ne i isto i kod Albanaca. Treba istaći da kod Albanaca južne Albanije, koje je područje inače, kao što će se vidjeti, povijesni životni prostor Vlaha, tj. Alvanovlahoj, poznati i po imenu Frasherioti (Frašerioti), »fara« nisu tako strogo povezani kao članovi »fisa« u sjevernoj Albaniji. Jer, kako ne znaju točno o njihovu praocu, ne moraju se podvrgnuti zakonu egzogamije. A to nije slučaj s članovima »fisa« u sjevernoj i srednjoj Albaniji, premda i tu samo djelomično. Da se to bolje shvati, treba znati da rod (alb. barku) nikada ne odgovara jednom bratstvu u okviru jednog »fisa« u sjevernoj i srednjoj Albaniji, jer se tamo bratstvo principijelno može sastaviti iz više generacija, odnosno koljena (31). To je i jedan od dokaza, kao što će se kasnije vidjeti, da Vlasi i Albanci nemaju zajedničku etnogenetsku matricu, kao što nastoji pošto-poto pokazati K. Kaser.

Iz svega se ovoga jasno razabire da je princip unilineariteta odlučujući i oblikujući u patrilinearnoj formi. Jedino se preko patrilineariteta mnoge generacije sjećaju po muškoj liniji svoga praoca. Ovaj se patrilinearitet odražava i u štovanju patrona, odnosno zaštitnika obitelji, a to je neki svetac, koji se nakon islamizacije većinskog dijela albanskog stanovništva, zahvaljujući Katoličkoj crkvi, održao jedino kod katolika, koji je u stvari jačao i štitio plemensku svijest pripadanja nekom određenom plemenu. I nije onda iznenađenje zašto u takvoj patrilinearnoj svijesti žena nije imala nikakvu bitnu ulogu u zajednici (30). Ona je, zapravo, samo zemljište za reprodukciju »muške krvi«.

Međutim, drugačija je situacija s Vlasima i Sarakatcanima, koji su svaki za sebe samosvojna etnija.

Naime, srodstvo se kod njih utvrđuje na osnovi bilinearnog podrijetla. Oni, u stvari, vode polunomadski odnosno nomadski život (31). Glavna razlika između socijalne organizacije plemena (Stamm) i rodovskog saveza (Geschlechterverbände), s jedne strane, i rodbinskog saveza (Verwandschaftsverbände), s druge strane, jest što su Vlasi i Sarakatcani bili organizirani na principu bilinearnog podrijetla. Za razliku od Albanaca, kod Vlaha i Sarakatcana postoji jednakost muškog i ženskog podrijetla. Drugim riječima, osobni se položaj ne definira po podrijetlu od jednoga zajedničkog roditelja, nego se rodbinski odnosi definiraju po podrijetlu obitelji (32), odnosno »osobna granica jedne takve bilateralne rodbinske grupe leži u kolateralnom stupnju drugog bratića. Radi se, dakle, o jednom rasponu kolateralnog srodstva koje računa time što su srodni oni koji potječu od iste četvorice parova šukundjeda i šukundbabe. (...) Sa svakom se generacijom reorganizira osobna rodbinska grupa. Endogamija je zabranjena do trećeg koljena« (32). Ali kao grupe, ipak, bijahu endogami i bračni se partneri nisu tražili izvan njihove etnije (33). A tako nije i ne može biti kod Albanaca, što je još jedan od elemenata koji govori suprotno tvrdnja-

ma K. Kaseru, da Albanci i Vlasi nisu iz jedne zajedničke etnogenetske matrice. To je značajno isticati upravo zbog fenomena »romanizacije« tih paleobalkanskih plemenskih aglomeracija. No, o tome ću nešto više reći u raspravi o problemu »romanizacije«. Iz navedenoga, prema K. Kaseru, postoji osam različitih značajnih etnija, a to su: Crnogorci, Srbi, Albanci-Toski i Gege, Vlasi, Sarakacani, Mijaci, Gorani i Dibrani (34). Međutim, iznenađuje da, kada nastoji protumačiti etnogenetski proces svih tih pastoralnih plemena, osobito Vlaha i Albanaca, on polazi od zajedničke tračko-ilirske matrice u određenom romaniziranom stupnju (35, 51, 131 ss, 137 ss), što ne samo da nije prihvatljivo nego je i *contradictio in adiecto*. Može se govoriti o albanizaciji Vlaha i obratno, odnosno o srbizaciji Vlaha i Albanaca i obratno. Jer, ti su fenomeni prateća pojava u etnogenetskim procesima. Ali o tome kasnije.

U poglavlju »Neobjašnjena povijest« (34—54) K. Kaser se bavi problemom plemenskog društva na navedenim geografskim prostorima. Suočava se s dvije teorije: 1. teorijom kontinuiteta, koju zastupaju srpski etnografi i antropolozi, i 2. teorijom diskontinuiteta.

Naime, prema J. Cvijiću, obredi i određeni običaji su »arhaiski ostaci« koji su i odraz starosti plemena i kontinuiteta od paleoslavenskih plemena 6.—7. st. poslije Krista, odnosno od predrimskih, ilirskih plemena, pa sve do patrijarhalnoga južnoslavenskog društva (34),⁶ odnosno prema J. Erdeljanoviću, na osnovi crnogorsko-albanskog modela plemena Kući, najstariji bi stanovnici teritorija plemena Kući bili ilirski Labeati koji su se tijekom rimske vlasti potpuno romanizirali. I, po njemu, istina, bez ikakva objašnjenja, bit će poznati kao Vlasi (sic!). I kada su se srpska plemena u 7. st. poslije Krista nastanjivala na balkanskom poluotoku, najprije u dolinama, a zatim postupno i u brdima i planinama, došli su u kontakt s Vlasima. I kako su se Vlasi asimilirali sa Srbima (manjina asimilira većinu?!), oni su jednostavno preuzeli organizaciju socijalne strukture romaniziranih Ilira, tj. Vlaha. Potkraj 15. i tijekom 16. st., u bijegu pred Turcima, nastala su nova srpska i albanska bratstva. Tako se sačuvala i nastavila stara socijalna struktura do najnovijih vremena.⁷ Osnovna, dakle, značajka teorije kontinuiteta jest što se uzima ilirsko-tračka matrica, pripadnici koje su, prema K. Kaseru, djelomično bili romanizirani, a kasnije i slavizirani (35).

Moguće je da su stajališta J. Erdeljanovića, zasnovana na argumentu »*petitio principii*«, u vrijeme kada su nastala bila zanimljiva i privlačna. Međutim, suvremena znanost o problemu romanizacije Ilira ima drugačije mišljenje. Naime, sada se više tako decidirano ne govori o njihovoj potpunoj romanizaciji. K tome, kontinuitet običaja paleobalkanskih naroda koji su prisutni kod Albanaca katoličke vjere, pa i kod Crnogoraca — riječ je o Kućnoj slavi, Badnjaku, Jurjevu i dr. — ali isto tako i kod Srba, treba zahvaliti u prvom redu kršćanstvu, odnosno Katoličkoj i Pravoslavnoj crkvi.

⁶ Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo i Južnoslovenske zemlje. Osnove antropogeografije*. knj. prva, Zagreb, 1922.

⁷ Jovan Erdeljanović, *Kući. Pleme u Crnoj Gori. Etnološka studija*. U: SEZ 8/1907., 162—172.

Za razliku od islama, koji ne priznaje i ne prihvaća nikakve autohtone duhovne i kulturne osobitosti ikojeg naroda, kršćanstvo je sačuvalo kulturne korijene svakog naroda, prihvaćajući sve ono što se ne protivi biti kršćanskog vjerovanja.

Kršćanstvo je, polazeći od stajališta rimske politike — *unitas et libertas* (jedinstvo i sloboda), u kojoj se sintagmi jasno uočava pragmatizam rimske politike prema narodima i njihovim duhovnim i materijalnim vrijednostima, priznavalo ne samo individualnost i autentični identitet duhovne kulture pogana koji su prešli na kršćanstvo, nego je ono obogatilo svoje obrede kao odraz izražavanja duhovnih osjećaja. To nam potvrđuje i sam papa Grgur Veliki (590.—610. god.), koji, u poslanici, obraćajući se Augustinu, canterburyjskom biskupu u svezi s nekoliko liturgijskih problema, među ostalim, kaže: »Mi, dakle, ne smijemo više ljubiti stvari od mjesta, nego trebamo više voljeti mjesta od stvari (tj. obrede i predmete koji se pri tome upotrebljavaju, Z. M.).«⁸ To se stajalište nalazi i u drugim poslanicama pape Grgura Velikog u kojima misionare upućuje kako se treba odnositi prema određenim fenomenima duhovnog života pogana. Sve, dakle, što nije u suprotnosti s načelima kršćanstva, kako u nauku tako i u moralu, treba ne samo poštovati nego i kultivirati i tumačiti u duhu kršćanstva. Drugim riječima, treba ih kristijanizirati.⁹ U različitosti jedinstvo, a u slobodi red, to je ono što ujedinjava i učvršćuje. Naime, jedinstvo i sloboda su korelativi duhovne snage i samo se tako čuva i upoznaje identitet i entitet nosilaca određene kulture. Ako je, dakle, posrijedi kontinuitet određenih fenomena društvenih aglomeracija paleobalkanskih plemena u kasnija naša pastoralna društva, onda se to odnosi na crkvene institucije, a ne na neke apstraktne silnice. Jer, svi ti običaji koji su se do dana današnjega sačuvali kod Albanaca katolika, kod njihove subraće islamizacijom su nestali. Ako se kod njih održao koji od običaja kao, na primjer, Jurjevo, onda se ono slavi po kalendaru istočne, Pravoslavne crkve. Upravo to ukazuje na činjenicu da su se pravoslavni Vlasi u suživljenju s Albancima muslimanima albanizirali i kao takvi sačuvali određene običaje. Taj je fenomen prisutan ne samo u srednjoj i južnoj Albaniji nego i u sjevernoj i na Kosovu.

Što se pak teorije diskontinuiteta tiče, treba reći da je mišljenje albanskih znanstvenika više prihvatljivo.

Ta se teorija izgradila na »*katunu*« kao kategoriji izgradnje toga tribalnog društva. Prema vrsnom albanskom osmanistu i turkologu, Selami Pulahi, »*katun*« je za vrijeme neprestanih turskih najezdi postao ne samo stalno naselje nego se ono pretvorilo u pleme. Tako on razlaže svoja stajališta, ističući da su se između 12. i 15. st. u sjevernoj Albaniji feudalni odnosi tako razvijali u jednu seosku stočarsko-poljoprivrednu zajednicu. I tijekom toga procesa riječ »*katun*« počinje značiti selo.¹⁰ Čitav se taj proces zasniva na činjenici albanskih plemena nastalih oko oblika pastoralnih

⁸ Ep. 74, indict. IV. Ad Augustinum Anglorum episcopum, PL LXXVII, col. 1187.

⁹ Ep. 76 ad Mellitum abatem. PL LXXVII, col. 1215.

¹⁰ U albanskom jeziku za pojam »selo« postoji i riječ »*fshat*« (*fšat*) od latinskog »*fossatum*« (opkop) koji je u albanski došla preko rumunjskog »(F)sat« sa značenjem »selo«.

bratstava u jakoj rodbinskoj vezi, koja se onda nazivaju prema njihovim patronimima.¹¹

Međutim, treba istaći da je u formiranju i očuvanju plemenske organizacije kod Albanaca uloga Katoličke crkve nedvojbeno bila veoma značajna. Na tu činjenicu ukazuje i M. Šufflaj.¹² Uloga Katoličke crkve osobito je izražena u doba osmansko-turskih osvajanja teritorija albanskoga govornog područja. Učvršćivanjem tih plemenskih saveza, a u prvome redu plemenskog saveza Mirdita, te kristijanizacijom paleobalkanskih poganskih običaja i praznika, kao Kućna slava, Badnjak i dr., učvršćivala se i svijest o zajedničkom podrijetlu, etničkom identitetu, autohtonoj duhovnoj kulturi od prastarih vremena, koja je i jedina snaga otpora i obrane svoje etnoduhovne cjelovitosti. Dakako, toga je bio svjestan i S. Pulaha, ali nije smio upozoriti na tu činjenicu, inače veoma značajnu za albanski narod zbog političkog sustava koji je bio neprijateljski prema svemu što je bilo kršćansko, a osobito katoličko.¹³

No, unatoč svemu tome, čini se da teorija M. Šufflaja o nastanku tribalnih struktura, koju su albanski znanstvenici izvrsno doradili, zaslužuje ne samo pozornost, nego je i najprihvatljivija.

Naime, prema M. Šufflaju, na albanskom prostoru nastale su tri plemenske formacije, a na crnogorskom dvije.

»Primarna« plemena na albanskom su tlu bila ilirska i ona su iščezla tijekom rimske vladavine. »Sekundarna« su plemena bila ona koja su nastala prije 14. st. i ukupno je bilo 13 plemenskih albanskih formacija. Potkraj 14. st. u sjevernoj se Albaniji u vrijeme turskih osvajanja i raspadanja feudalnih državnica iz »katuna« izdvajaju »tercijalna« albanska plemena. Dogle dvije plemenske formacije u Crnoj Gori jesu slavenska plemena nakon dolaska Slavena u ova područja i iz »katuna«, kao i kod albanskih, izdvajaju se i formiraju nova plemena.¹⁴

Premda su se tim problemom bavili i mnogi drugi znanstvenici,¹⁵ a u prvome redu srpski znanstvenici, i kako se oni ne udaljavaju mnogo od navedenih stajališta teorije kontinuiteta, ne smatram potrebnim dalje se zadržavati na tome.

¹¹ Selami Pulaha, Kontribut për studimin e ngulitjes së katundeve dhe krijimin e fiseve në Shqipërinë e Veriut në shekujt XV—XVI. U: SH 1/1975., 75—110; Idem: Mbi gjallërimin e lidhjeve farefisnore dhe krijimin e fiseve në Shqipërinë e Veriut në shek. XVI—XVII, U: SH 2/1975., 121—145.

¹² Milan Šufflaj, Srbi i Arbanasi, Beograd, 1925., 53.

¹³ Zef Mirdita, Kulturno-prosvjetna i znanstvena djelatnost Isusovaca među Albancima, U: Isusovci u Hrvata. Zbornik radova međunarodnog simpozija »Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području Hrvata«. Filozofsko-teološki institut Beč. knj. 3. Zagreb, 1992., 299.

¹⁴ M. Šufflaj, op. cit., 61—126.

¹⁵ Branislav Djurdjev, Iz istorije Crne Gore, brdskih i malisorskih plemena. U: Radovi naučnog društva Bosne i Hercegovine, 2/1954., Sarajevo. 165—220; Idem: Novi podaci o najstarijoj istoriji brdskih plemena, U: IZ 17/1/1960., 3—20; Idem: Postanak brdskih, crnogorskih i hercegovačkih plemena. U: ZČ 19—20/1965.—1966., 187—195; Vaso Čubrilović, Terminologija plemenskog društva u Crnoj Gori. Beograd, 1959.; Idem: Postanak plemena Kuća. U: ZFF VII—1/1963., 313—335; Idem: Patrijarhalna društva i njihova običajna prava u Albaniji i Crnoj Gori Srednjeg veka, U: Običajno pravo, Beograd, 1974., 43—69.

Što se pak modela kontinuiteta tiče, prema K. Kaseru, zajednička je samo društvena organizacija kao »pleme«. A to u razjašnjenju nastanka tribalnih organizacija ne može pomoći. Uostalom, za njega i nije bitno jesu li Iliri autohtoni na svojim povijesnim područjima ili su, pak, etnički već formirani, došli u neko određeno vrijeme. Za njega je bitno da su se ilirska plemena nastanila u zapadnom dijelu jugoistočne Europe, i to od Istre do Epira i na liniji Sava—Dunav i, što je, po njemu, još značajnije, da se može rekonstruirati organizacija ilirskih plemena od 5. do 4. st. pr. Kr., tj. još prije rimskih osvajanja. Kaseru je još značajno i to što su se »*Illyrii proprie dicti*« (Iliri u pravom smislu riječi) rasprostirali između Neretve (sic!) na sjeveru, pa sve do grada Vlore na jugu (39). No, i pored toga što govori o »*Illyrii proprie dicti*«, ipak, polazeći od stajališta G. Alföldyja,¹⁶ tvrdi da »ilirski« narod u pravom smislu riječi i nije postojao (40). Budući da sam se dugi niz godina bavio problemom Ilira u cijelosti, i posebno Dardancima kao jednim od ilirskih plemena, moram reći da K. Kaser o Ilirima donosi proturječne zaključke. I to u prvom redu kada je riječ o geografskom rasprostiranju »*Illyrii proprie dicti*«. Premda o tome problemu postoje značajne rasprave vrsnih znanstvenika, kao što su M. Suić,¹⁷ R. Katičić,¹⁸ F. Papazoglu,¹⁹ smatram potrebnim razmotriti taj problem.

O »*Illyrii proprie dicti*« i o njihovu geografskom rasprostiranju govore nam Plinije Stariji²⁰ i Pomponije Mella.²¹ Međutim, kada K. Kaser govori o njihovu geografskom rasprostiranju stječe se dojam da je pod utjecajem poljskog ilirologa Włodimierza Pajakowskog,²² makar ga u popisu bibliografije ne spominje. Iako sam o njegovu djelu već objavio svoje stajalište,²³ ipak radi jasnoće treba ukazati na neke, moguće i slučajne podudarnosti obojice znanstvenika o navedenom pitanju.

W. Pajakowski, kada govori o etnografskoj karti zapadnog Balkana, među ostalim kaže da je pojam »ilir« postao opći naziv svih naroda ovoga područja Balkana i da pravi Iliri, tj. »*Illyrii proprie dicti*« nestaju s geografske karte.²⁴ No, nestankom Taulanata s političke scene, a to je pleme zahvatilo, tako reći, čitav priobalno nizinski dio današnje Albanije od

¹⁶ Géza Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*. Budapest, 1965., 170; Idem: *Südosteuropa im Altertum. von der Vielfalt zur Einheit*, U: *Südost-Forschungen* 31. München, 1972., 1—16.

¹⁷ Mate Suić, *Illyrii proprie dicti*, U: *Godišnjak — CBI knj. XIII/11*, 1976., 179—196.

¹⁸ R. Katičić, *Illyrii proprie dicti*, U: *ŽA XIII/1964.*, 87.

¹⁹ F. Papazoglu, *Les origines et la destinée de l'État Illyrien: Illyrii proprie dicti*, U: *Historia* 4/1965., 143; Eadem: *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*. ANUBH. knj. XXX. Centar za balkanološka ispitivanja knj. 1. Sarajevo, 1969.; Eadem: *The Central Balkan Tribes in pre-Roman Times*, Amsterdam, 1978.

²⁰ Plin NH III, 14.

²¹ Pomp. Mella II, 55—56.

²² Włodimierz Pajakowski, *Ilirowie, 'Illyrii proprie dicti' — Siedzibi i historia. Proba rekonstrukcji*. Uniwersitet Im., Adama Mickiewicza W. Poznaniu. Serie Historia, Nr. 87. Poznań, 1981., 34—38.

²³ Z. Mirdita, U: *RA1b. 2—1985./1987.*, 315—326.

²⁴ W. Pajakowski, *op. cit.*, 34.

Lissusa (današnji Lješ, alb. Lezha) na sjeveru pa sve do Byllisa na jugu,²⁵ »*Illyrii proprie dicti*« pod svojom su vlasti imali sve do 167. god. pr. Kr. Taulante, Ardijejce, Dalmate. Oni su pokorili i druga plemena. Tako, šireći se, to ime postaje zajednički etnonim svim navedenim ilirskim plemenima i u isto vrijeme nestaju individualna politička obilježja »*Illyrii proprie dicti*«,²⁶ unatoč tome što ona postoje. Pajakowski zapravo nastoji utvrditi etničku diferencijaciju između »*Illyrii proprie dicti*« i drugih susjednih plemena,²⁷ iako sam kaže da postoji veza između njih.

Bez namjere da se dalje zadržim na ovome pitanju, iako je samo po sebi veoma važno, jer K. Kaser polazi upravo od te ilirske matrice i plemenske organizacije Ilira, mora se ipak reći da etnonimi kao etnopolitički pojmovi jasno izražavaju političku organizaciju. I izdvajanje svakoga pojedinačnog etnonima kao »*Illyrii proprie dicti*«, Labeati, Dalmati (42), Dardani i dr. treba shvatiti ne kao etnografski nego kao etnopolitički pojam.²⁸ I, ako smatramo da se može rekonstruirati organizacija ilirskih plemena, kao što to kaže K. Kaser (39), a to se može učiniti jedino na osnovi kontradiktornih podataka antičkih autora i vremenski veoma neusklađenih, onda htjeli — ne htjeli, također upadamo u proturječnosti prilikom isticanja etnografskih različitosti. To je moguće dobiti jedino kada se arheološki materijal određenog područja podudara s podacima antičkih autora. No, i onda se suočavamo s mogućnošću da odgovarajući oblici materijalne kulture određenog teritorija mogu prijeći u drugi.²⁹ Ali to svakako ne znači da čitavo to prostrano područje u određenom vremenu pripada nosiocima te kulture. Jer, i kulturne varijante koje su prisutne kod ilirskih plemena jesu samo etnografskoga karaktera. Taj je fenomen prisutan u svim povijesnim vremenima i svim geografskim prostorima, dapače, i unutar jednoga jedinstvenog etnografskog prostora. To je, zapravo, odraz ne samo određenog podneblja nego i povijesnih silnica koje su utjecale na određene plemenske zajednice, čije su se etnopolitičke granice mijenjale.³⁰ Uostalom, kulturu kao fenomen za sebe treba proučavati u kontekstu sociološko-strukturalnih i povijesno-geografskih kategorija. Jer, ona je po svojoj prirodi dinamična i njezin je razvitak obilježen interesima, dapače, i ideologijom određenih slojeva društva. Suvremena je etnologija već pokazala i dokazala da ne postoji unilinearni razvitak kulture, tj. ne postoji »jednoblíčnost« kulture, nego je ona povezana intelektualnim, estetskim, sociološkim sklonostima određenog podneblja. Etnobiološki faktor nema baš ništa s fenomenom određene kulture.³¹ Upravo zbog toga ne smije nas iznenaditi sljedeća konstatacija suvremene etnologije: »*Dvije kulture stvorene*

²⁵ A. Stipčević, *Iliri. Povijest, život, kultura*. Zagreb, »Školska knjiga«, 1974., 37.

²⁶ W. Pajakowski, op. cit., 38.

²⁷ Idem, 27.

²⁸ F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena...*, 165, 166.

²⁹ M. Garašanin, *Istorija i arheološka razmatranja o ilirskoj državi*. U: *Glas CCLX*. knj. 1/1974., 20, bilj. 87.

³⁰ M. Garašanin, *Les Illyriens au Montenegro à la lumière des découvertes archéologiques*, U: *Iliria IV/1/1976.*, 320.

³¹ Claude Lévi-Strausse, *Race et l'histoire*. Paris. Édition Gauthier. Unesco, 1960., 10.

od ljudi koji pripadaju istoj rasi mogu se razlikovati koliko ili više nego dvije kulture koje pripadaju grupama po rasi veoma udaljenih jedni od drugih.»³²

K. Kaser tvrdi da je moguće rekonstruirati organizaciju ilirskih plemena od 5. do 4. st. pr. Kr. (39). No, bez navedenih primjedaba svaki bi pokušaj rekonstrukcije te organizacije bio ne samo krnj nego i djelomičan. Treba uzeti u obzir i činjenicu da se nijedan antički autor nije bavio etnografijskom pojedinim ilirskih plemena ili pak u tom duhu pisao. Stoga svaka konstatacija o izdvojenosti pojedinim plemena iz općeg ilirskog stabla, kao što to čini K. Kaser, svakako pod utjecajem G. Alföldyja, a i drugih, bila bi netočna. Pri tome treba imati na umu pretpostavke suvremene etnologije. Uostalom, ni Plinije Stariji, a ni Pompeije Mella, pa niti drugi antički autori, kada su pisali bilo o »*Illyrii proprie dicti*« ili pak o nekim drugim paleobalkanskim plemenima, nisu pisali s namjerom da se rasvijetli etnička struktura određenog plemena, nego ih je zanimala geografska rasprostranjenost i postojeća politička organizacija. I na kraju, kada se zna, kao što je već dijelom i istaknuto, da su se pri opisivanju tih političko-socijalnih struktura služili političkom i socijalnom nomenklaturom helenističkog svijeta, koja bi se možda za ona plemena koja su bila u neposrednom utjecaju helenističkog svijeta i mogla primijeniti, ali ne i adekvatno, a za ona plemena u unutrašnjosti, ipak, samo uvjetno,³³ onda se jasno vidi kolika je slabost razmišljanja svih onih koji polaze s kategoričkim premisama u svezi poznavanja određenih socijalnih struktura paleobalkanskih plemena. A to upravo čini K. Kaser i čitava je njegova argumentacija o nastanku plemenskih organizacija srednjovjekovnih »*pastirskih*« i »*planinskih*« plemena na postavkama koje su same po sebi uvjetne. K tome, Kaserova misao da nije bitno jesu li Iliri došli etnički već formirani na svoja povijesna područja Balkana ili su se pak tu formirali, nije prihvatljiva. Naime, to je odraz znanstvenih razmišljanja 19. i prve polovice 20. st., kada su se Iliri, pa i ostale paleobalkanske etnije proučavale u kontekstu povijesti Grčke, Makedonije i Rima.

Međutim, suvremena znanost (arheologija, numizmatika, lingvistika, filologija i historiografija), ne želeći apsolutizirati njihove rezultate, na stajalištu je da je etnogenetski proces svih aliteralnih etnija, a osobito onih na Balkanu, tekao na njihovim povijesnim područjima.³⁴ Svakako, pri tome se mora uzeti u obzir faktor substrata, superstrata i adstrata. Upravo ti faktori odražavaju se u lokalnim kulturnim varijantama određene etnije bez obzira na geografsko rasprostiranje . . .

³² »Deux cultures élaborées par des hommes appartenant à la même race peuvent differer autant, ou davantage, que deux cultures relevant de groupes racialement éloignés«. Claude Lévi-Strauss, op. cit., 11.

³³ Zef Mirdita, Političke, socijalne i ekonomske strukture ilirskih plemena u svjetlosti podataka antičkih autora. U: Predmet i metod izučavanja patrijarhalnih zajednica u Jugoslaviji. Crnogorska Akademija nauka i umjetnosti. Naučni skupovi knj. 7. Odjeljenje društvenih nauka knj. 3, Titograd, 1981., 203—246.

³⁴ Alojz Benac, Prediliri, Protoiliri, Prailiri, U: Simpozijum I, 59—95; Idem: Prediliri, Protoiliri, Prailiri, U: Balcanica VIII/1977., 1—16; Idem: O etničkim zajednicama starijeg željeznog doba, U: Praistorija jugoslovenskih zemalja V, Sarajevo, 1987., 737—802.

No, i pored sličnosti dalmatinskih plemena, dakako, u obliku socijalne organizacije s našim plemenskim organizacijama, o kojima je riječ, ipak, prema K. Kaseru, ne može se utvrditi nit njihova kontinuiteta (43). On, također, s pravom odbacuje mišljenje da je socijalna struktura južnoslavenskih plemena mogla biti matrica za plemensko društvo koje nas zanima (46).

Ne htijući ulaziti u detalje, ipak treba istaći činjenicu da, kada se tretira pitanje doseljavanja južnoslavenskih plemena na Balkan, ono je u dosadašnjim raspravama uglavnom predstavljeno veoma shematski, kao nešto usmjereno. Sve što se do sada pisalo o doseljenu južnoslavenskih plemena zasnivalo se na podacima određenih bizantskih autora, konkretno na djelu Konstantina VII. Porfirogeneta. Ali, i unatoč kritičkom izdanju od mađarskog znanstvenika Gy. Moravcsika i američkog znanstvenika R.J.H. Jenkinsa,³⁵ djelo vrvi od pogrešno pisanih imena gradova, osoba i naroda.³⁶ Uostalom, još je Franjo Rački konstatirao da je djelo Konstantina Porfirogeneta pisano pristrano, ono je više »panegirik nego li trijezna povijest«, nepouzđano je i politički namjerno.³⁷ To su djelo, koje je pisano »*ad usum delphini*« u potpunosti prihvatili Josip Pavao Šafarik,³⁸ Stanoje Stanojević³⁹ i sva kasnija historiografija naroda bivše Jugoslavije. Međutim, iznenađuje to što se nitko od povjesnika nije osvrnuo na dijakroničnost, s jedne strane, podataka pisanih bizantskih izvora i, s druge strane, arheoloških i numizmatičkih, što je veoma značajno za utvrđivanje načina i vremena naseljavanja južnoslavenskih plemena današnjih područja.⁴⁰ Treba istaći da je seoba Slavena bio ipak dugotrajan proces.⁴¹ Inače, kako shvatiti činjenicu da su, barem za sada, prvi arheološki podaci slavenskog podrijetla na području Kosova tek od X. st.⁴² Nadalje, treba ukazati na

³⁵ Constantine Porphyrogenitus de Administrando Imperio, ed. Gy. Moravcsik and R. J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks, Washington D. C., 1967.

³⁶ Ivan Dujčev, Zur Ausgabe und Deutung der »De administrando Imperio« von Konstantin VII Porphyrogenitus. U: Medioevo Bizantino-Slavo. Storia e Letteratura. Raccolta di studi e Testi 113. Volume Secondo. Saggi di Storia letteratura. Roma, 1968., 513—523.

³⁷ Franjo Rački, »Scriptores rerum croaticarum pred XII. stoljećem«, U: Rad JAZU LI/1880., 152—164.

³⁸ Josip Pavao Šafarik, Slovenske Starožitnosti, sv. I, Praha, 1862., 147—150.

³⁹ Stanoje Stanojević, Istorija srpskog naroda. 2. izdanje. Beograd, 1910., 38.

⁴⁰ J. Karayannopoulos, Zur Frage der Slawensiedlungen auf dem Pelopones, U: RESEE IX/3/1971., 443—460.; M. Čorović-Ljubinković, Les Slaves du centre balkanique du VIe au IXe siècle, U: Balcanoslavica 1/1972., 43—58.

⁴¹ Maria Comşa, Direction et étapes de la pénétration des Slaves vers la péninsule balkanique au VIe — VIIe siècle (avec un regard spécial sur le territoire de la Roumanie), Ibidem, 9—28; Dan Gh. Teodor, La pénétration des Slaves dans les régions du S.-E de l'Europe d'après les données archéologiques des régions orientales de la Roumanie, Ibidem, 29—42.

⁴² Vojislav Jovanović-Liljana Vuksanović-Nikola Berić, New Findes from the Slavic necropolis at Maticane near Priština, Ibidem, 107—111. Premda Irma Čremošnik nastoji da, na osnovi nekih sporadičnih arheoloških podataka, otkrivenih u Mušićima kod Višegrada i Batkovića kod Bijeljine, pokaže podudarnost pisanih izvora s arheološkima, ona je ipak prisiljena konstatirati: »*Nach der seltenen Funden der älteren Gruppe des fortgeschrittenen Prager Typ aus dem Ende des VI. Jahrhunderts urtei-*

činjenicu da, kada je riječ o avaro-slavenskom savezu, čiju je periodizaciju, pa i etničku pripadnost tih arheoloških podataka L. Niederle⁴³ utvrdio kao slavenske, a što su kasnije preuzeli i drugi arheolozi, ne odgovara stvarnom razvitku materijalne kulture pojedinih slavenskih plemena.⁴⁴ S pravom konstatira P. Lemerle kada, govoreći o pisanim izvorima koji se odnose na dolazak Slavena na Balkan, kaže da su rijetki, a arheološki je materijal »*disparate, fragmentaire*«. ⁴⁵ U daljnjoj raspravi o tom problemu taj znanstvenik ističe da su putovi prodora Slavena istok—zapad bili mirni, za razliku od onih sjever—jug kojima su dolazili zajedno s barbar-skim plemenima.⁴⁶ Više je nego značajno to istaknuti, osobito kada je riječ o problemu etnogenetskih procesa etnokulturnih aglomeracija koji će se odvijati na područjima današnjega središnjeg i jugoistočnog Balkana. Sjeverna odnosno dunavska granica nije bila samo zona neprijateljstva nego i mjesto razmjene svake vrste dobara. Tuda su prolazili stari trgovački putovi koji su dolazili s istoka,⁴⁷ što nije nebitno kada je riječ o arheološkim nalazima. I na kraju, ne može se prešutjeti činjenica da je znanstvena misao, osobito onih balkanskih povjesnika koji se bave problemom dolaska Slavena na Balkan, prožeta, kako kaže P. Lemerle, nacionalističkim predrasudama,⁴⁸ odnosno, kako ističe bugarski povjesnik P. Petrov, da im je cilj bio da pošto-poto dokažu kako su Slaveni postigli razvijenu političku organizaciju prije dolaska Bugara.⁴⁹ Ako tome dodamo da je međuratna historiografija bila pretežito opterećena jugoslavenskom ideologijom, a poslijeratna marksističko-materijalističkog sustava, kojemu je bilo podložno i proučavanje i rasvjetljavanje cijele povijesne prošlosti sa svim njezinim specifičnim pojavama,⁵⁰ onda se jasno vidi opterećenost, a i usiljenost u nekim dokazivanjima bez obzira na to o kojem je razdoblju prošlosti pojedinih naroda riječ.

Uzme li se u obzir sve ono što je naprijed rečeno, onda se čini više nego ispravnim misao K. Kasera kada kaže da »*struktura južnoslavenskih plemena iz vremena naseljavanja ne može biti matrica za plemensko društvo koje nas zanima*« (46), premda i on polazi s već ustaljenih stajališta o dola-

lend...« (Irma Čremošnik, Die ältesten Ansiedlungen und Kultur der Slaven in Bosnien und Herzegowina im Lichte der Untersuchungen in Mušići und Batkovići, Ibidem, 63). Međutim, Vladislav Popović tvrdi, ipak, da se datiranje tih objekata kojima se bavi I. Čremošnik ne može sa sigurnošću utvrditi s 550. god. (VI. Popović, Les temoins archéologiques des invasions avaro-slaves dans l'Illyricum byzantin, U: Melange de l'École Française de Rome. Antiquité 87, 1, 1975., 449).

⁴³ L. Niederle, Život starých Slovanů, III, 2, Praha, 1925., 525—607; Idem: Manuel de l'antiquité Slave, II, Paris, 1926., 274—299.

⁴⁴ D. Pribaković, Beitrag zur Festlegung einer Einheitlichen archäologischen Terminologie im Frühen Mittelalter, U: Balcanoslavica, 2/1973., 104—105.

⁴⁵ P. Lemerle, Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle, U: RH, 211, 1954., 265.

⁴⁶ Idem, RH, 211, 1954., 276.

⁴⁷ Idem, RH, 211, 1954., 273.

⁴⁸ Idem, RH, 211, 1954., 265.

⁴⁹ P. Petrov, Obrazovanie na balkanskato država, Sofija, 1981., 81.

⁵⁰ Vasko Simoniti, o Slovenskem zgodovinospisju 1945—1990 ali kako je na zgodovinospisje vplivalo staranje oblasti, U: ZČ, 46/3, 387—394.

sku Slavena na Balkan potkraj 6. i u početku 7. st. Stoga u rješavanju problema nastanka tribalnih socijalnih struktura K. Kaser predlaže recipročnu kombinaciju povijesne, antropološke, etnografske i etnološke metode. Zanimljivo je, tvrdi K. Kaser, da se te metode susreću u slučajevima norme socijalnih oblika u jednom zajedničkom prostornom kompleksu. A oblici socijalnog organiziranja ovise mnogo o geografskim uvjetima koji se odražavaju u strukturalnim oblicima (53, 55).

U završnom dijelu prvog poglavlja pod naslovom »*Nešto reda u kaosu*« (55—118) K. Kaser raspravlja o »*Poretku planine i doline*« (»Die Ordnung von Berg und Tal«) (55—83) i »*Društvenom poretku*« (»Die Ordnung des Sozialen«) (83—118).

U prvom se dijelu govori o značenju geografskog prostora u oblikovanju socijalnih struktura.

Sukob gorštaka i ravničara, pastira i poljoprivrednika nazire se još u praskozorju ljudske civilizacije, u sukobu između Kaina i Abela, Polifema i Odiseja, pa tijekom cijele povijesti ljudskoga roda. Gorštačkom ili planinskom mentalitetu, oblikovanom u prirodnim zaklonima planinskih prostora, karakteristična je osamljenost i suprotstavljanje geometrijskim prostorima, a to su gradovi u kojima život teče u multikulturalnim dimenzijama ljudi različitog podrijetla. Zato je grad rodovsko-planinske mentalitetu neprijateljski objekt koji treba razoriti, uništiti. Zar nam suvremeni događaji ne ukazuju na osnovanost takva razmišljanja?!

Za razliku od autoritarne vlasti rodovskog saveza planinskih socijalnih struktura, grad je podneblje slobode i demokracije, suživota raznih interesa, poput polifonoga harmoniziranog pjevanja. Ali dok se do toga došlo, bio je trnovit i težak put. Dovoljno je sjetiti se starogrčkih reformatora, kao Drakona, Solona, a osobito Klistena . . .

Pozivajući se na F. Braudela,⁵¹ K. Kaser ističe da je život u planinama na sredozemnom bazenu bio prvi način življenja (56), a to je život pastira koji je bio u stalnom premještanju iz mjesto u mjesto. Taj je oblik nomadskog odnosno polunomadskog življenja bio poznat na Balkanu, a i u znatnom dijelu Europe još u doba eneolita.⁵² Sve je to, zapravo, bilo podređeno prostoru između dugog i kratkog puta što je iznudio razdvojenost, zatvorenost, udaljenost i otuđenost (78), što se veoma zorno može osjetiti u jednoglasnom pjevanju poznatom kao *GANGE*. Ta se riječ i fonemski u potpunosti podudara s albanskom riječju *KANGA*, koja znači pjesmu. Pastoralna društva nisu imala samo svoj životni ritam nego su imala i ritam vremena kojim su periodizirala svoju kolektivnu povijest (83). Prema K. Kaseru, ta su pastoralna društva nastavila svoj razvitak na modelima društvene organizacije autohtonog stanovništva koje ih poistovjećuje, svakako krivo, kao iliromo-rimsko. I, dolaskom Slavena na Balkan, mnogi su se od njih sklonili u planine, gdje su se zatim bavili stočarstvom. To se,

⁵¹ F. Braudel, *Das Mittelmeer und die mediterrane Welt in der Epoche Philipps II*, 3. Bd. Frankfurt/Main, 1990., 69.

⁵² M. Garašanin, *Zur Frage der Transhumanz in der dinarischen Bronzezeit*, U: *Balkanica VIII/1977.*, 37—42; N. G. L. Hammond, *Migrations and invasions in Greece and adjacent Areas*, New Jersey, 1976.

prema K. Kaseru, može vidjeti po toponimima i etnonimima. Suživotom počinje slavenizacija, najprije u ravninama, a zatim u plodnim dolinama. Slaveni se susreću s autohtonim stanovništvom koje K. Kaser naziva Vlasima i Albancima. U 15. i 16. st. nakon osmano-turskih osvajanja mnogi Srbi traže spas u planinama u kojima je već živjelo autohtono stanovništvo — Vlasi i Albanci. U suživotu sa Srbima u hercegovačkim planinama, kaže K. Kaser, Vlasi se srbiziraju (sic!?) — iznenađuje da manjina nadvlada i asimilira većinu! Tako, nastavlja K. Kaser, već 1399. god. ime vlašskog plemena Banjani postaje i ime jednoga srpskog plemena (85). Na osnovi toponimije K. Kaser konstatira da su planinski prostori Hercegovine, Crne Gore i Albanije bili životni prostori Vlaha i Albanaca. I dok se na prostorima sjeverne Albanije slaveno-srpska populacija albanizirala, dotle su na crnogorsko-hercegovačkim planinama ta slaveno-srpska plemena slavenizirala Vlahe (92).

Iznenađujuće je što K. Kaser za takav neujednačen proces asimilacije Vlaha i Srba ne daje nikakve indicije, a ni argumente! Nadalje, ako se prihvati da su Albanci bili pravoslavne vjere, a slavenski element posvuda rasprostranjen, kao što se želi pokazati na osnovi nekih obilježja komanske kulture,⁵³ onda je trebalo očekivati suprotan proces, tj. slavenizaciju Albanaca, a ne obratno. To se očito vidi u slučaju Vlaha koji su, istina, bili pravoslavne vjere, ali koji su kršćanstvo ipak primili ako ne u obliku arijanizma, a ono u obliku semiarijanizma, kao što je već istaknuto, zbog čega se i lako dade shvatiti njihovo lako mijenjanje vjerskih sustava. Zato se i lako asimiliraju s drugim etnijama, bilo da je riječ o Vlasima na hercegovačkim i crnogorskim prostorima ili pak u srednjoj i južnoj Albaniji, kao što je to s Frasheriotima (Frašeriotima), od kojih će većina prijeći na islam i to bektašijskog sustava, kao i Dibrani u zapadnoj Makedoniji, odnosno Gorani na visoravnima Šare iznad Prizrena sa središtem u Dragašu. Ovi posljednji prihvatili su islam, a na slaveno-vlašku simbiozu podsjeća srpski jezik goranskog narječja; oni se bave stočarstvom i idu u pečalbu, a poznati su po imenu Torbeši.

Međutim, Dibrani koji su prešli na islam i živjeli s islamiziranim Albancima su se albanizirali, a oni koji su ostali u pravoslavnoj vjeri, iako su u kući govorili albanski, postali su makedonski Slaveni.

Nakon što je dao razvojni proces simbioze Vlaha i Albanaca i ovih sa Srbima (84—93), K. Kaser, ipak, s pravom ističe da je pojam »Vlah« prvotno imao etničko značenje koje se odnosilo na romaniziranu grupu stanovništva i koja se kao etnikon razvila od »ilirskog etnikona«. Bez obzira na polemike oko njihova podrijetla, o čemu će se govoriti kasnije, K. Kaser ističe da se, ipak, *Vlasi trebaju smatrati kao zaseban i samosvojan etnikon koji, po njemu, nikada nije živio u zajedništvu s Rumunjima sjeverno od Dunava*. A kako se ime »Vlah« još od kasnoga srednjeg vijeka

⁵³ Vladislav Popović, Albanija u kasnoj antici (L'Albanie pendant la basse antiquité), U: Iliri i Albanci, 230—250, 269—283; Idem: Byzantins, Slaves et autochtones dans les provinces de Prévalitane et Nouvelles Épire, U: Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. Actes du colloque organisé par l'École Française de Rome, 12—14 mai 1982). Collection de l'École Française de Rome. Rome, 1984., 214—243.

povezuje sa značenjem struktura koje se bave stočarstvom, taj se etnički pojam proširio na sve socijalne strukture koje su se bavile stočarstvom bez obzira na to kojoj etničkoj grupi one pripadaju (93).

K. Kaser dalje raspravlja o problemu etimološkog značenja imena »Vlah« (94). No, prije negoli razmotrim to pitanje, treba istaći da postoji više oblika toga imena:

VOLCE — keltsko pleme;

LAH, LASI — slavenski;

WLOCH, WOLOCH — luzitanski i poljski;

WELSH — anglosaksonski naziv za CYMRU »planince«;⁵⁴

WALSCH — srednjovjekovni njemački naziv za Talijane;

WEALH, WALH, (pl. WALLAZ) — njemački naziv za Kelte ili Rimljane;

WALHO-LAND — njemački naziv za Francusku;

WALLONS — frankofono stanovništvo u Nizozemskoj;

WALLIS — švicarski kanton (Valais) talijanskoga govornog jezika u dolini rijeke Rhône;

CHURWELESCHEN — stanovnici Grizona. A u južnoj Albaniji u trokutu između gradova Vlore, Gjirokastrë i Himare jedan se vlaški rodbinski savez zove Kurvelesh (K. Kaser, 205, karta 15);

WALLACHIA — južna Rumunjska;

OLACH — mađarski naziv za Rumunje;

OLASZ — mađarski naziv za Talijane;

VALAQUES — francuski naziv za Rumunje;

ULAH — turski naziv za Rumunje.

Pored navedenih naziva,⁵⁵ postoje i neki drugi nazivi kao što su:

IFLAKAN — osmansko-turski naziv za Vlahe,⁵⁶ odnosno

VLACHORYNCHINI — grupa latinskoga govornog jezika čiji su pripadnici zajedno sa Slavenima došli na Balkan, a koji se u Makedoniji pojavljuju u VIII. st. kod Prespe, u XI. st. u Halkidiku i na kraju XI. st. u gradovima Tesalije.⁵⁷

A kada je riječ o knjinskim Vlasima, oni se u dokumentima iz druge polovice XIV. st. spominju kao »OLACHI« (svakako mađarski naziv) odno-

⁵⁴ Encyclopaedia Britannica 23/1963., 291; »The Welsh derive their name from the Anglo-Saxon Wallas, for »foreign«. More apt is the native name, Camru, for »the land of fellow countrymen«-since their Celtic forebears had already endured three Centuries of Roman before the Anglo-Saxons overran England in the fifth Century A. D«. (Bryan Hodgson, Wales the Lyric Land. U: National Geographic Society. vol. 164, № 1 July 1983., Washington, 42.

⁵⁵ John G. Nandris, The Jebaliyah of Mount Sinai, and the Land of Vlah, U: Quaderni di Studi Arabi 8, Venezia, 1990., 57—58; Snježana Buzov, Vlasi u bosanskom Sandžaku i Islamizacija, U: Prilozi za orijentalnu filologiju 41/1991. Znanstveni skup »Širenje Islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu«. Orijentalni institut u Sarajevu, 104—105.

⁵⁶ J. G. Nandris, ibidem, 58.

⁵⁷ Idem, 59.

sno »WOLACHI«,⁵⁸ dok se u albanskom jeziku oni zovu »VLLAH« (u jednini), »VLEHËT« (u množini, na toskijskom dijalektu).

Zanimljivo je da potkraj IX. st. i u početku X. st., *Eutychie*, odnosno *Sa'id ibn al-Batriq*, koji je 7. veljače 933. postao aleksandrijski patrijarh, u svojim *Analima*, opisuje okolnosti osnivanja samostana sv. Katarine na Sinaju, i to za vrijeme Justinijana I. (527.—565.). U tom opisu on spominje skupinu Vlaha pod imenom LACHMIENSES,⁵⁹ a to je danas jedno beduinsko pleme poznato pod imenom JEBALIYEH.⁶⁰ Značenje tog podatka, među ostalim, jest i njihova vremenska pojava pod tim imenom a i to što se vidi da su već bili kršćani.

Već iz samoga širokog vremenskog i geografskog rasprostiranja te različitih imenskih oblika o jednoj te istoj etniji vidi se poteškoća objašnjavanja značenja imena. Njegova će etimologija i dalje ostati na području domišljanja, a i perilingvističkog tumačenja.

Istina, K. Kaser iznosi nekoliko pretpostavki. Kao jednu od tih uzima mogućnost da se ono izvodi od arapske riječi »FALAH« koja je u doba rimske vlasti pod različitim okolnostima postala naziv za sve strane narode. Druga pak pretpostavka polazi od grčke riječi »VLIHI« (mukanje, blejanje) ili »VELAZO« (mukati, blejati) a misli se na krdo ovaca, odnosno stoke; treća se, pak, pretpostavka zasniva ponovno na grčkoj riječi »PRITSOVLACHOI«. Naime, grčka riječ »PRITZIA« znači »smrad pastirske odjeće«. I četvrta se pretpostavka zasniva na grčkoj riječi »VALE« (korito, načva, dolina), od latinske riječi »VALLIS« s istim značenjem i također grčke riječi »AKOUA« (voda) od latinske riječi »AQUA« → »VALE-AKOUA« → »VALAKOUA« → »VLACHIA« → »VLACHOS« (94), što bi, po tome, značilo da su ljudi odnosno strukture toga imena živjeli u dolinama uz rijeke. Jedna se od hipoteza zasniva i na značenju njemačke riječi »WEL-SCHEN«, koja u njemačkom govornom jeziku označava ljude koji govore jedan od romanskih jezika (94).

Međutim, dakako, hipotetički, značenje ove riječi može se naći i u albanskom jeziku. Naime, kako su Vlasi živjeli u bratskim zajednicama, a brat na albanskom znači »VLLA«, onda je moguće da je naziv te sociostrukturne organizacije, koja se na albanskom zvala »VLLAZNIA«, postao etnonim za te strukture koje se na albanskom zovu u jednini »VLLAH«, odnosno u množini »VLEHËT« (također na toskijskom dijalektu).

Iz svega se ovoga jasno vidi sva složenost značenja naziva koji se odnosi na domorodačko stanovništvo južno od Balkana, a koje je sebe nazivalo ROMAN, AROMAN, ARMIN, ROMAR, odnosno kod Albanaca REMERI (REMEM, pl. REMENJT), kako se na albanskom jeziku u južnoj Albaniji zovu Vlasi.⁶¹ Za Grke to je ime označavalo ovčare, pastire.

⁵⁸ Nada Klaić, Položaj Vlaha u XIV. i XV. stoljeću u hrvatskim zemljama (prema štampanoj građi i novim podacima iz zadarskog arhiva), U: Radovi LXXIII/22. ANUBH. Sarajevo, 1983., 108—109.

⁵⁹ Eutychiei Patriarchae Alexandrini Annales, PG CXI, col. 107, 165—168; J. G. Nandris, op. cit., 53—54.

⁶⁰ J. G. Nandris, idem, 52 ss.; Snježana Buzov, Vlaško pitanje i osmanlijski izvori, U: PP 11/1992., 48, bilj. 19.

⁶¹ M. Šufflay, op. cit., 63.

Vlahe nazivaju i regionalnim različitim imenima, kao što su »ČIČI« u Istri, »MAUROVLASI«, »MAUROVLACO«, »MOROVLACO«, »MORLACO« u Dalmaciji sa značenjem »crni Vlasi« i to zbog njihova odijela crne boje,⁶² odnosno ti isti se na turskom zovu »KARAVLACHOI«. Srbi, pak, Arumune zovu »CINCARI« prema naglašenom -C u riječi pet »CINCI« mjesto »ČINČI«. Ovo se ime onda širi s juga prema sjeveru sve do Mađarske i Rumunjske.⁶³ U Albaniji FRASHERIOTI (FRASHERIOTTI) koji nose bijelu odjeću zovu se i »ARVANITOVLACHOI«, što znači da, osim albanskog, govore i vlaški; dotle se KARAGUNI — na turskom »KARA« znači »crn«, a na albanskom »GUNĒ« znači »vunena kabanica«, odnosno »vuneni plašt« — zovu i pejorativnim imenom »KUCOVLASI«, što znači »šepavi Vlasi«, ne u fizičkom smislu, nego zbog slabog poznavanja grčkog jezika.⁶⁴ Sve ovo još više zamršuje navedeni problem.

Središnje područje, prema K. Kaseru, odakle su se Vlasi širili početkom turskog razdoblja bilo je područje Janine, te sjeverozapadna i južna Makedonija. A njihova je povijesna sudbina bila asimilacija s Grcima, Slavcima i Albancima.

Za K. Kasera osnovna je karakteristika njihove društveno-ekonomske organizacije »zadruga«, tj. zajednica više rodbinskih patrijarhalnih obitelji koje on naziva »*Mehrfamilienhaushalt*« (101—107), iako bi, po samoj prirodi te organizacije, adekvatnije odgovarao naziv »*patriarchale Hausgemeinschaft*«. ⁶⁵

Nije mi namjera opširno prikazati autorovo mišljenje u svezi sa »*zadrugom*« kao tipičnim oblikom društvene organizacije Vlaha, odnosno »pastirskih« ili »planinskih« zajednica. Istina je, postoje takvi oblici društvene organizacije kod tih zajednica, ali one postoje i kod Albanaca na Kosovu, čija djelatnost nije stočarstvo, nego poljoprivreda. Uostalom, kako shvatiti i protumačiti rusku »obščinu«?!

Ipak, taj je oblik socijalne organizacije karakterističan stepskim socijalnim zajednicama koje su u ovo područje preko tih nomadskih vlaških plemena donijeli Avari. Svakako, ta konstatacija zahtijeva širu analizu. Međutim, kako je rješavanje problema etnogeneze Vlaha usko povezano s elementom Avara kao superstratom na širem području južnog Podunavlja, o tome će se više reći u razmatranju etnogeneze Vlaha.

Sljedeći bitan element za socijalnu strukturu Vlaha, prema K. Kaseru, jest »*katun*«, što na albanskom znači »selo«, a u srpskim narodnim pjesmama »šator«, »logor« (107—110). Ovaj je naziv tipičan primjer za perilingvistička tumačenja.

On se povezuje s vlaškim povremenim naseljima, ali je, ipak, avarsko-mongolskog podrijetla u obliku »KHOTAN« (»KHOTUN«), a znači

⁶² B. Gušić, Wer sind die Morlaken in adriatischen Raum?, U: *Balkanica IV/1973.*, 458.

⁶³ G. Weigand, Die Aromunen I, Leipzig., 1895., 273, 275.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Liviu P. Marcu, Zeitgenossische soziologische Aspekte des Verstädterungsprozesses in Südosteuropa, U: *RESSE IX/4*, 1971., 177—174.

»logor«, tj. društvenu jedinicu drugog stupnja — pet do šest šatora (YUR-TA), te, iako se smatra da je staroturskog podrijetla, on ipak »nije osmanlijskog porijekla«, jer »svjedoči toponim Katun (kod Biograda na moru) koji se spominje 1059. godine; brojni pomeni *Comes Catuni u dubrovačkim dokumentima od 1300. godine*«. ⁶⁶ I to je jedan od značajnih elemenata za avarsku komponentu u tretiranju etnogenetskog procesa kod Vlaha. Uostalom, i sama riječ »župan je najvjerojatnije avarskog porijekla, prema avarskom Kopan« i »najstarije zabilježeno ime jednog župana iz 777. godine — jupon Physso, nije slovensko«. ⁶⁷

Već je rečeno da su Vlasi, odnosno bolje Protovlasi, kršćanstvo zasigurno primili ili u obliku arijanizma ili pak semiarijanizma, koje je u toj formi u IV. stoljeću bilo rasprostranjeno na podunavskim područjima. Kasnije su oni tijekom vremena, već prema podneblju gdje su se nalazili, vjeru izražavali ili u katoličkoj, odnosno u velikoj većini u pravoslavnoj formi kroz grčko-bizantsko odnosno svetosavsko pravoslavlje. No, i pored toga, zanimljivo je da, kako kaže K. Kaser, misionarenje kršćanske crkve u njih i nije uspjelo (110—118). Upravo to i daje za pravo da se misli kako je prvotno kršćanstvo Vlaha bilo arijanskog odnosno semiarijanskog sadržaja. A što misionari kršćanstva nisu imali uspjeha, i to je shvatljivo.

Naime, poznato je da je kršćanstvo prvih stoljeća urbanoga karaktera i prvi su misionari djelovali u gradovima i njima obližnjim *pagima*, tj. selima. A kako su Vlasi, za razliku od Albanaca katolika, bili bez svoje crkvene hijerarhije, i Vlasi kao i Albanci istočnog obreda u južnoj Albaniji, koji su »*per viam facti historici*« (putem historijske činjenice) pripadali grčko-bizantskoj, Pravoslavnoj crkvi, odnosno kasnije Srpskoj pravoslavnoj crkvi, njihovo se kršćanstvo, uostalom kao i kod svih brđana, odnosno planinaca, više očitovalo kroz kristijanizirane običaje (Badnjak, Uskrs, Kućna slava, Sv. Juraj i dr.).

Prihvati li se mišljenje da je prvotni sadržaj kršćanstva kod Vlaha bio arijanizam odnosno semiarijanizam, onda je shvatljiv i njihov lak prijelaz iz jednoga vjerskog sustava u drugi, tj. u bogumilstvo, pa onda i na islam. Nadalje, K. Kaser smatra da su »stećci«, ti nadgrobni spomenici, osobito u istočnoj Hercegovini, pa i šire, ⁶⁸ koje narod zove i »grčki grobovi« dokaz vlašskog elementa na područjima gdje se oni nalaze (89). No, na teritoriju sjeverne a i južne Albanije takvih nadgrobničkih spomenika i nema, premda po Z. Vinskom »grčki grobovi« postoje, ali u njima je pokopano pretežito ilirsko stanovništvo kasnoga rimskog doba koje je bilo više ili manje romanizirano. ⁶⁹

⁶⁶ Jovan Kovačević, ICG I, 1967., 285.

⁶⁷ Idem, 302.

⁶⁸ Alojz Benac, Srednjovjekovni Stećci od Slivna do Čepikuća. U: Anali HIJAZU, Dubrovnik, 1953., 59—85; Ante Škobalj, Obredne Gomile. Vlastita naklada. »Sveti Križ na Čiovu«, 1970.; Šefik Bešlić, Stećci—Kultura i umjetnost. »Veselin Masleša«, Sarajevo, 1982.; Ante Milošević, Stećci i Vlasi. Stećci i vlaške migracije 14. i 15. stoljeća u Dalmaciji i Jugozapadnoj Bosni. Regionalni Zavod za zaštitu spomenika kulture Split, Split, 1991.

⁶⁹ Zdenko Vinski, Autochtone Kulturelemente zur Zeit der slawischen Landnahme des Balkanraums, U: Simpozijum III, 175.

Kod Vlaha, a rekao bih i ne samo kod njih nego i kod svih »planinskih« odnosno »pastirskih« socijalnih struktura, kršćanski je moral, kako s pravom konstatira K. Kaser, bio više formalističkog sadržaja (116).

Naime, oni su po volji otpuštali ženu i uzimali drugu, osobito ako je prva bila nerotkinja ili pak nije radala mušku djecu. Zato je konkubinat bio opća pojava, i to kod Albanaca kako kod Mirdita, tako i kod ostalih malisorskih tribalnih saveza. A za Albance muslimane to nije bio problem, jer im je islam to i omogućavao. I to je jedan od razloga prelaska Albanaca na islam. Zatim, nedostatak kršćanskih simbola na nadgrobnim spomenicima, sve to ukazuje da su Protovlasi, odnosno Protoalbanci, malo preuzeli od kršćanske tradicije (117).⁷⁰

Iz svega rečenoga, K. Kaser s pravom zaključuje da nema civilizacije, a ni religije koje bi se mogle snažno ukorijeniti, koje bi mogle patrijarhalni sustav naslijediti ili uništiti (118). No, i pored toga, pri tome se ne smije podcijeniti faktor vremena i utjecaja . . .

Treba reći da se Katolička crkva borila protiv moralnih devijantskih pojava, kao što je rastava braka ili pak konkubinat, krvna osveta, pljačka i ostalo što nije u skladu s pozitivnim i nadnaravnim zakonima,⁷¹ ali se u gospodarsko-socijalni sustav nije upuštala. Dapače, kao što je naprijed rečeno, iz poznatih razloga, ona je nastojala sačuvati postojeće tribalne organizacijske forme.

Za razliku od stajališta Katoličke crkve prema tribalnim socijalnim organizacijama, E. Hoxha je smatrao da će svojim socijalističkim zadrugama uništiti taj sustav. No, kako događaji sada pokazuju, on je zapravo uništio moralne kategorije zdrave obitelji, ali nije istrijebio i ostale pojave brdanskog mentaliteta, kao što je, na primjer, krvna osveta. A na Kosovu je još uvijek, iako ne u onim izrazitim formama, na snazi običajno pravo u reguliranju međuljudskih odnosa, počevši od krvne osvete pa do ženidbenih običaja.

U drugom poglavlju pod naslovom »Povijest ilirskog naslijeđa« (119—171), K. Kaser traži kod Ilira zajedničku matricu Albanaca i Vlaha. On tu povijest Ilira uklapa u tijekove europske povijesti. Za njega je protohistorijska epoha (što je adekvatniji termin negoli prahistorijska epoha), trajala negdje do 11. stoljeća, koje je za Albance i Vlahe kamen međaš između njihove protohistorijske i historijske epohe (120). Svakako, pri tome on ima na umu već ustaljeno mišljenje da je prvo povijesno spominjanje Albanaca i Vlaha zabilježeno tek na prijelazu 10./11. stoljeće.

Ne želim se sada upuštati u detalje ovoga pitanja. Već sam rekao da se grupa Vlaha, istina na Sinaju, kod samostana sv. Katarine, pod imenom LACHMIENSES, javlja već u doba Justinijana I. (527.—565.). K tome, o Ilirima i o njihovoj etnosocijalnoj strukturi postoji veoma bogata znan-

⁷⁰ Vrsni poznavalac života Aromuna, G. Weigand ističe, da Vlasi (Frašerioti) imaju određenu averziju prema kleru i Crkvi. Za njih je značajnije da im dijete postane razbojnik negoli se posveti duhovnom zvanju. Često se događa, da se u planinama susreću svećenici koji ne znaju čitati, niti mogu shvatiti biblijske tekstove na grčkom jeziku (G. Weigand, *Die Aromunen II*, Leipzig, 1895., 117).

⁷¹ Georg Stadtmüller, *Altheidnischer Volksglaube und Christianisierung in Albanien*. U: *Orientalia Christiana Periodica*. vol. XX/3—4 (Roma, 1954.), 214.

stvena literatura. Međutim, budući da K. Kaser iznosi određena pitanja, ali ih ne obrazlaže, moram o tome reći koju riječ.

To se prije svega odnosi na problem prijelaza s matrijarhata u patrijarhat kod određenih ilirskih plemena. Kaser ne objašnjava kako je tekao taj prijelaz (123). Zatim, nije svejedno, kao što to misli K. Kaser (39), jesu li Iliri na Balkan došli etnički već formirani ili su se, pak, formirali tu, na svojem povijesnom prostoru. Jer, autohtonost Ilira podrazumijeva završni proces indoeuropeizacije Balkana koji je započeo još u brončano doba.⁷² K. Kaser nadalje govori o određenom integracijskom procesu ovih područja u rimskoj kulturi kroz fenomen romanizacije. Pored vojske i jezika, kao integracijski faktor ilirskog područja u rimski političko-kulturni svijet značajnu je ulogu imala i urbanizacijska politika Rimskog Carstva na području Balkana. A to je i prostor etnogenetskog procesa Albanaca i Vlaha (125—131).

K. Kaser se nije mogao osloboditi ustaljenog mišljenja karakterističnog za 19. i prvu polovicu 20. st., koje je govorilo da su svi pokoreni narodi Rimskoga Carstva bili podložni fenomenu romanizacije. Stoga se i ustalio naziv Romani za stanovnike rimskih provincija koji su se, »asimilirajući« se s rimskom kulturom, otuđili od svoga prvotnog etnokulturnog bića i postali »kozmpolitska« masa. Ne može se negirati utjecaj rimske kulture u provincijama Rimskoga Carstva, ipak treba reći da u smislu kako ga upotrebljava K. Kaser, a i svi oni koji ne poznaju sadržaj toga pravno-političkog pojma, nije adekvatan.

Odras je to historiografske misli 19. st. zapadnoeuropskih zemalja koja je, u cilju opravdavanja kolonijalističke i imperijalističke politike svojih vlada i naroda, tražila opravdanje u osvajačkoj politici Rimskoga Carstva.⁷³ Naime, kao što je Italija, smatrali su ti historičari, bila faktor civilizacije, a latinski jezik, kao zajednički jezik, sredstvo ujedinjavanja naroda Sredozemlja, o čemu nam izričito govore antički pisci,⁷⁴ tako je i kolonijalistička politika zapadnoeuropskih vlada i naroda faktor kulturnog napretka polurazvijenih i primitivnih naroda Afrike, Azije, Oceanije i Južne Amerike.

Međutim, za razliku od politike europskih kolonijalističkih naroda i vlada, politika Rimskoga Carstva bila je kudikamo tolerantnija i pragmatičnija. Uostalom, koliko god su rimske provincije izvana bile slične jedna drugoj, one su u unutarnjoj strukturi, tradiciji, kulturi, religiji, u političkom i gospodarskom ustroju, bile veoma različite. Stoga se rimska vlast izvan Italije nije širila bez poteškoća i narodnog otpora. A tu je politiku, po svoj prilici, najbolje izrazio i obilježio Seneka: »Što bi danas bilo od Carstva ukoliko se ne bi zauzelo, da se izmiješaju pobijedeni s pobjednicima.«⁷⁵

⁷² Vidi bilj. 34.

⁷³ Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine. Travaux du VIe Congrès international d'études classiques. Madride, Septembre 1974, réunis et présentés par D. M. Pippide, București—Paris, 1976.; Z. Mirdita, La romanisation et le problème du substrat de la Dardanie à l'époque romaine. U: RA1b. 3/1986 (Pishtina, 1988.), 153—159.

⁷⁴ Plin NH III 391; Tac. Agr. 21, 3—6; Tac. Hist. IV 64, 20.

⁷⁵ Seneca, De ira II 34, 4: »Quod hodie esset imperium nisi salubris providentia victos permiscuisset victoribus«; Liv. VIII 13, 15.; Tac. Ann. XI 24.

Jedno od sredstava politike Rimskoga Carstva bila je dodjela rimskoga građanskog prava, odnosno državljanstva.

To se pravo, odnosno državljanstvo stjecalo na različite načine. U početku se dobivalo individualno od pojedinog cara zbog osobitih zasluga ili pak zbog naklonosti samoga cara. No, dobivalo se i kolektivno. Karakalnim ediktom 212. g. poslije Kr., poznatim i kao Constitution Antoniniana, tim jednostranim aktom cara Karakale građansko su pravo dobili svi slobodni građani u gradovima Rimskoga Carstva.⁷⁶ I treći je oblik dobivanja bilo kupovanje.⁷⁷

Dobivanjem građanskog prava, tj. *ius civile romanum*, osoba je postajala punopravni građanin u javno-pravnom životu sa svim mogućim ekonomskim beneficijama. Međutim, pored kolonija i municipija u kojima su živjeli građani s *ius civile romanum* i *ius municipale*, postojale su *canabae*, *oppida*, *pagi*, *vici* i *civitates peregrinorum* koji nisu uživali rimsko građansko pravo. To je i shvatljivo ako znamo da je pragmatizam politike Rimskoga Carstva zasnovan, u prvome redu, na gospodarskoj dobiti. Iako to građansko pravo, odnosno to državljanstvo, nisu uživali svi građani Rimskoga Carstva, ipak se, i pored toga, podnošljivost službene politike prema mjesnome provincijalnom pučanstvu odražavala u gospodarstvu, zatim u religiji i štovanju mjesnih kultova, dakako, u *interpretatio romana*.⁷⁸ Do takva zaključka dolazi svatko tko se bavi religijom i kultovima u predrimsko doba, osobito balkanskih i podunavskih provincija. Izrazit je primjer dardanski teritorij kako u predrimsko,⁷⁹ tako i u rimsko doba. Dapače, u svojstvu »*interpretatio romana*«, mnogi su domorodački kultovi bili uključeni u rimski panteon. Tim je teološkim liberalizmom otvoren put religioznom sinkretizmu.⁸⁰ Dapače, politika je Rimskoga Carstva i prema upotrebi domaćeg jezika bila tolerantna, te nije inzistirala na obveznoj upotrebi latinskoga kao državnog jezika. To se ticalo i sudskih akata i službenih spisa pa su mogli biti pisani i na jezicima mjesnog pučanstva.⁸¹

Ništa drukčije nije bilo ni na području balkanskih provincija. Dapače. Tu je proces romanizacije bio kudikamo sporiji, površniji, a i ograničeniji. Na

⁷⁶ Ch. Saumagne, *Le droit latin et les cités romaines sous l'Empire. Essais critique.* Paris 1965.; *Tabula Banasitana*, Cfr. W. Seston—M. Euzennor CRAI 1971., 468.

⁷⁷ Act. Apostol. 22, 27—28.

⁷⁸ P. Lamprechts, *La résistance spirituelles des provinces occidentales contre Rome*, Bruxelles, 1966.; S. Lambrino, *Les cultes indigènes sous Trajan et Hadrien*, U: *Les Empereurs romains d'Espagne (Colloques Internationaux du CNRS)*, Paris, 1965., 223—239; Jean Beaujeu, *Cultes locaux et cultes d'Empire dans les provinces d'Occident aux trois premiers siècles de notre ère*, U: *Assimilation et résistance...*, 433—443.

⁷⁹ Z. Mirdita, *Contribution à l'étude de la religion et des cultes de Dardaniens à l'époque préromaine*, U: *RA1b. 1—1984 (Prishtina, 1985.)*, 139—159.

⁸⁰ *Les syncrétismes dans les religions grecque et romaine (Colloque de Strassbourg, 9—11 juin 1971)*, Paris, 1973.

⁸¹ Dig. XXXII 1,11: »*Fideicommissa quocumque sermone relinqui possunt, non solum Latina vel Graeca, sed etiam Punica Gallicana vel alterius cuiuscumque gentis*«. Vidi još: R. MacMullen, *Provincial language in the Roman Empire*, U: *AJPh*, 87, 1967., 1—17.; *Die Sprachen im römischen Reich der Kaiserzeit. Kolloquium vom 8. bis 10. April 1974. Beihefte der Bonner Jahrbücher Bd. 40. Köln—Bonn, 1980.*

to je svakako utjecao gospodarski element određenog teritorija. Drugim riječima, to je ovisilo koliko je dotična provincija bila korisna za ozdravljenje državne, odnosno punjenje carske blagajne, koja je u II. i III. st. poslije Kr. zbog neprestanih osvajačkih ratova bila poprilično ispražnjena. Uzimajući u obzir činjenicu da su zapadne provincije, kao što su Galija i Hispanija, tijekom principata izgubile gospodarsko značenje za osiromašenu carsku blagajnu, njih su nadomjestile balkanske provincije, i to u prvome redu, zbog svojih podzemnih bogatstava. Upravo gospodarskim interesima bila je podređena politika romanizacije pučanstva tih provincija. Jer, dobivale su se i povlastice. A kako su rudarska područja bile carske domene⁸² za iskorištavanje tih rudnika bila je potrebna i radna snaga. U rudnicima, pak, nije smio raditi čovjek koji je uživao rimsko građansko pravo, odnosno državljanstvo, bez obzira na to je li riječ o *ius civile romanum*, *ius Latii minus*, odnosno *maius*. Ako se u duhu rečenoga shvati sadržajnost pojma romanizacije, onda se slobodno može reći da nikako nije bila posrijedi opća pojava dodjele rimskoga građanskog prava domorodačkom stanovništvu na Balkanu.

Uostalom, na takav zaključak upućuju rezultati proučavanja natpisnog materijala koji je, tako reći, i jedini izvor za poznavanje navedenog problema,⁸³ ali koji se, istini za volju, treba uzeti *pars pro toto*, tj. *dio za cjelinu*. Koliko god da je natpisni materijal bogat, on nikada ne odražava pravu sliku čitavog stanovništva određenog teritorija.⁸⁴ To je i razumljivo jer je on uglavnom koncentriran na urbane sredine i njihovu okolicu.

O tome jasno govori i slab proces urbanizacije unutrašnjosti balkanskog područja,⁸⁵ izuzevši svakako jadransku obalu koja je bila jedno od najurbaniziranijih područja Balkana u doba Rimskoga Carstva.⁸⁶

⁸² Slobodan Dušanić, Aspects of Roman Mining in Noricum, Pannonia, Dalmatia and Moesia Superior, U: ANRW II/1977., 51—94.

⁸³ Anna et Jaro Šašel, ILJug. Situla 5/1963.; 19/1978.; 25/1986.; IMS I/1976: Singidunum et Nord-Ouest de la province par M. Mirković e S. Dušanić; vol. II/1986.: Viminacium et Margum par M. Mirković; vol. IV/1979.: Naissus-Remesiana-Horreum Margi par Petar Petrović; vol. VI/1981.: Scupi et la région de Kumanovo par Borka Dragojević-Josifovska; Z. Mirdita, Antroponimia e Dardanisē kohēn romake (Die Anthroponymie Dardaniens zur Römerzeit), »Rilindija«, Prishtinë, 1981.: Idem: Novitates epigraphicae e Dardania collectae, U: AV. 31/1980., 79—83.

⁸⁴ Z. Mirdita, Značaj i mogućnosti epigrafskog materijala za rasvjetljavanje etničke, političke i socijalne strukture Dardanije u rimsko doba, U: JIČ, 1—4/1978., 76—100.; Idem: Neke specifičnosti onomastike Dardanije u rimsko doba. SANU. Naučni skupovi. knj. XXXVII. Odeljenje jezika i književnosti knj. 7., Beograd, 1987., 222.

⁸⁵ M. Mirković, Urbanisierung Obermösiens, U: ŽA XIX/2/1969., 239—262; Eadem: Einheimische Bevölkerung und römische Städte in der Provinz Obermösien, U: ANRW II 6/1977., 811—848; Eadem: Rimski gradovi u Gornjoj Meziji, Beograd, 1968.; Z. Mirdita, Probleme der Urbanisation Dardaniens zur Römerzeit, U: Godišnjak, CBI XIV/12, Sarajevo, 1975., 69—80; Teofil Ivanov, Der Städtebau in Ober- und Unter Mösien und Thrakien in der Römerzeit und der Spätantike, U: Actes du Premier Congrès International des Études Balkaniques et Süd-Est Européennes. II/1969., Sofia, 491—502.

⁸⁶ G. Alföldy, Caesarische und augusteische Kolonien in der Provinz Dalmatien, U: AAASH 10/1962., 357—365; Idem: Einheimische Stämme und civitates in Dalmatien unter Augustus, U: Klio 41/1963., 187—195; Idem: Das Wesen der dalmatischen Städten in der Zeit des Prinzipates, U: ŽA XII/1963., 322; M. Garašanin, ICG I, 1967., 193—239; Dragoje Živković, Istorija Crnogorskog naroda I, Cetinje, 1989., 57—70.

Međutim, na osnovi analize onomastičkog materijala nosioci rimskoga građanskog prava, ne samo u Dalmaciji nego posvuda na Balkanu, jesu kolonisti, Italici i drugi strani etnički element koji su se našli u nekom gradskom administrativnom organu kao *duoviri iure dicundo*, *quaestores*, *aediles* i dr. ili pak kao *militēs deducti*, odnosno isluženi vojnici, koji su se onda nastanjivali u nekoj od kolonija.⁸⁷ Kako o socijalnom obliku romanizacije postoji obilna znanstvena literatura,⁸⁸ nije potrebno o tome ovdje raspravljati.

Ako se pak pod pojmom »romanizacija«, »romaniziran« želi i shvatiti preuzimanje rimske kulture i civilizacije, latinskog jezika, nošnje, pa i »*formam mentis*«, tj. mentalitet, onda je posrijedi *romanitet* (njem. *Römerium*), odnosno, bolje rečeno, *latinitet*, što je izvrsno definirao Hadrian Daicoviciu.⁸⁹

No i kada je riječ o upotrebi latinskog jezika, treba biti veoma oprezan i kritičan. Naime, latinski, koji je bio rasprostranjen u cijeloj jugoistočnoj Europi, ne samo da je bio pun gramatičkih pogrešaka, što se lako uoči na objavljenom epigrafskome materijalu,⁹⁰ nego i nije bio posvuda podjednako prisutan. Dok su Panonija, pa i Norik,⁹¹ te Dacia⁹² bile, može se

⁸⁷ G. Alföldy, *Die Personennamen in römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg, 1969.; C. Daicoviciu, *Gli Italici nella Provincia Dalmatia*, U: *Ephemeris Daco-romana* 5/1932., 57—122; Z. Mirdita, *Antroponimia e Dardanisë në kohën romake* (Die Anthroponymie Dardaniens zur Römerzeit), »Rilindja«, Prishtinë, 1981.

⁸⁸ G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, mit einem Beitrag von András Móscy, Budapest, 1965.; J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London, 1969.; A. Móscy, *Die Bevölkerung von Panonien bis zu den Markomanenkriegen*, Budapest, 1959.; Idem: *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Amsterdam—Budapest, 1970.; Idem: *Pannonia and Upper Moesia*, London, 1974.; M. Mirković, *ANRW* II 6/1977., 811—848; R. Étienne, G. Fabre, P. L. Roux et A. Tranoy, *Les dimensions sociales de la romanisation dans la Péninsule ibérique des origines à la fin de l'Empire*, U: *Assimilation et résistance . . .*, 95—107.

⁸⁹ »*A Romanized population is a population which speaks Latin (whatever the popular, rustic and even incorrect, nongrammatical character of the dialect) and which acquires a Roman mentality (forma mentis) by adopting the Romans' beliefs and customs alongside other elements of Roman spiritual and material culture*« (Hadrian Daicoviciu, U: *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*. A collection of Studies. Izd. Miron Constantinescu-Stefan Pascu-Petre Diaconu, Bucarest, 1975. Bibliotheca historica Romania. Monographs XVI, 37 (cit. ap. Gottfried Schramm, *Eroberer und Eingewesene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im Ersten Jahrtausend N. Chr.* Anton Hiersemann, Stuttgart, 1981., 87, bilj. 36.).

⁹⁰ H. Mihaescu, *La difusion de la langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*, U: *RESSS* IX/3/1971., 497—510; IX/4/1971., 659—676; Idem: *La Langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*, Bucarest—Paris, 1978.

⁹¹ Massimiliano Pavan, *La provincia romana della Pannonia Superior*, U: *Atti della Accademia nazionale dei Lincei. Anno CCLII — 1955. Memorie Classe di Scienze morali, storiche e filologiche. Serie VIII, vol. VI, fasc. 105*, Roma, 1955., 484—509; Anton Bajec, *Romanizacija in jezik rimskih provinc Norika ter obeh Panonij*, U: *Rasprave. SAZU Ljubljana* (Filozof.-filol.-hist. razred), 4/1929., 43—56; G. Alföldy, *Noricum*, London 1974.; Jürgen Untermann, *Alpen-Donau-Adria*, U: *Die Sprachen . . .*, 57.

⁹² Maria Comşa, *Zur Romanisierung der Gebiete nördlich der Donau (Muntenien und Südmoldau) im 4. Jh.*, U: *Dacia N. S.* IX/1965., 283—298; Constantin Daicoviciu, *Romanizarea Daciei*, U: *Apulum* VII/1968., 261—271; I. I. Russu, *Dispariția limbii și*

slobodno reći, latinizirane, ipak i tu je domorodački jezik bio prisutan,⁹³ izuzevši, dakako, dački koji je nestao.⁹⁴ Nestanak dačkog jezika, odnosno potpuna latinizacija Dačana značajna je za rasvjetljavanje etnogeneze Vlaha. Ali kada je riječ o povijesnim teritorijima Ilira, mora se kazati da je proces utjecaja romaniteta, odnosno latiniteta, bilo da je riječ o latinskom jeziku ili o vanjskom ponašanju rimske kulture, izuzevši u urbanim centrima, više nego slab.⁹⁵ To potvrđuje i činjenica da se jezik starosjedilaca održao sve do kraja Rimskoga Carstva,⁹⁶ te običaji sahranjivanja još iz halštatskog doba.⁹⁷

Može se govoriti o romanitetu, odnosno latinitetu priobalnog ilirskog teritorija, čiji su nosioci bili uglavnom vojnici i kolonisti italskog i drugog podrijetla, ali ne i autohtono stanovništvo. Naime, *oppida civium romanorum* Lissus (Lješ, alb. Lezha u Albaniji), Ulcinium, Butua, Acrvium, Risinium koji će kasnije postati kolonije, Dolcea tek u doba Flavijevaca postaje municipij.⁹⁸ Ulpiana u doba Trajana,⁹⁹ a Municipium DD¹⁰⁰ i Municipium kod Drsnika, nedaleko od Kline na Kosovu, u doba Hadrijana, a Naissus u doba M. Aurelia.¹⁰¹

Nedvojbeno, sve što je rečeno, inače veoma značajno za ispravno shvaćanje pojma »romanizacija« ali i za shvaćanje problema etnogeneze Vlaha, zahtijeva podrobniju analizu s interdisciplinarnim pristupom.

No, iz svega što je do sada rečeno jasno se vidi koliko je složen problem romanizacije. Uostalom, i sam K. Kaser, kada je riječ o integracijskom procesu, a to je, po njemu, romanizacija — a ja bih, ipak, rekao akulturacija — ističe da je bio različite regionalnosti. Već je rečeno da je okosnica vanjske politike Rimskoga Carstva bila *Unitas et Libertas*, tj. jedinstvo i sloboda, pod čime se je razumijevala integracija pokorenih naroda u sveopći rimski politički sustav, ali tako da narodi pri tome zadržavaju svoje političke, ekonomske i socijalne strukture, svoj kulturni i duhovni iden-

a populațior thraco-dace, U: Studii șsi cervetării de istorie veche 8/1—4/1975., 253—263; R. Katičić, Die Balkanprovinzen, U: Die Sprachen im römischen Reich..., 113, 116—117.; D. Protase, Les rapports entre Romains et Daces dans la province de Dacie, U: Assimilation et résistance..., 493.

⁹³ Jürgen Untermann, op. cit., 50—57.

⁹⁴ R. Katičić, Die Balkanprovinzen..., 116.

⁹⁵ G. Schramm, op. cit., 108, bilj. 13.; M. Mirković, ANRW II 6/1977., 845; Eadem: Istorija srpskog naroda I, Beograd, 1981., 84—85; Z. Mirdita, À propos de la romanisation des Dardaniens, U: StAlb. IX/1972., 277—298 = Iliria V/1976., 143—150; Idem: On the Problem of the Romanization of the Dardaniens, U: The Albanians and their Territories, Tirana, 1985., 179—194. M. Garašanin, ICG I/1967., 151.

⁹⁶ R. Katičić, Die Balkanprovinzen..., 114; M. Mirković, Istorija srpskog naroda I, 83.

⁹⁷ D. Srejšević, Rimske nekropole ranog carstva u Jugoslaviji. U: Starinar N. S. XIII—XIV (1962—1963), Beograd, 1964., 82; Lj. Zotović, Promene u formi sahranjivanja zabilježene na teritoriji Jugoslavije od I do VII veka, U: Leskovački zbornik X/1970., 19.

⁹⁸ M. Garašanin, ICG I/1967., 150.

⁹⁹ Z. Mirdita, Eine Inschrift aus Ulpianum, U: Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bd. 29, 1978., Bonn, 161—166.

¹⁰⁰ E. Čeršković, Municipium DD kod Sočanice, Beograd—Priština, 1970.

¹⁰¹ Z. Mirdita, Antroponimia e Dardanisë në kohën romake (Die Anthroponymie Dardaniens zur Römerzeit), »Rilindija«, Prishtinë, 1981.

titet. Ali, ako je i bilo odraza te rimske kulture u svim sferama života, onda je to shvatljivo samo u smislu »*interpretatio romana*«. To je bilo veoma snažno na području Dačana, osobito na srednjem i donjem Dunavu, protiv kojih je Rim dugo i nepoštedno ratovao. Ako se može govoriti o nekoj potpunoj akulturaciji, odnosno latinizaciji s posljedicama asimilacije, onda su Dačani upečatljiv primjer naroda koji je ne samo izgubio svoju »etničku« svijest nego i svoj jezik na račun latinskoga. A što se tiče jadranske obale sa svojim urbanim centrima, tu je duh rimske kulture svakako prisutan. Ali nosioci toga duha su uglavnom kolonisti stranog podrijetla. Međutim, i ovaj etnički element nije bio tako brojani da bi u određeno vrijeme postao etnogenetska matrica Vlaha. Ukoliko se termin *Romani*¹⁰² može primijeniti na određene strukture paleobalkanskog stanovništva koje su bile prožete duhom potpunog romaniteta ili pak latiniteta, onda se može primijeniti na Dačane. Dakako, ovime se ne želi negirati međusobni utjecaj Protoalbanaca i Vlaha u određeno vrijeme njihova zajedničkog života na širokim prostranstvima njihova kasnijega povijesnog razvitka. Stoga kada K. Kaser kaže da su nosioci ilirskog naslijeđa bili Albanci (130), on je u pravu, ali to nisu bili i Vlasi. Isto tako je teško prihvatljiva konstatacija K. Kasera kada kaže da je nekadašnje gradsko stanovništvo, povučeno u brda, nastavilo istim načinom života i privređivanja, kao i Albanci, koji u to vrijeme — a to je doba dolaska Avara sa Slavenima kao pridruženi element avarske vojske — oformljuju svoj etnički identitet kao nasljednici Ilira (131). Značajna je konstatacija K. Kasera da se gradsko stanovništvo dolaskom Avara i Slavena povuklo u brda, a počevši od 6. do 11. st. velike su hladnoće na području Sredozemlja ne samo otežavale nego i umanjivale mogućnost preživljavanja (131). No, ako je tome tako, kako onda shvatiti rasprostranjenost na širokim geografskim područjima kulture Komani-Kroja, koja počinje potkraj VI. st. i traje sve do XI. st., o čijoj etničkoj pripadnosti ovdje ne treba raspravljati, pogotovu kada u njoj ima i avarskih elemenata, karakterističnih za Keszthely kulturu.¹⁰³ Premda bi se, po mojem mišljenju, ta kultura

¹⁰² Zapravo termin »Romani« sadržajno se odnosi na stanovništvo srednjovjekovnih gradova u Dalmaciji s bitnim obilježjima latinskog crkvenog obreda. No, svakako, u tom srednjovjekovnom etničkom pojmu obuhvaća se i preživjelo stanovništvo tih gradova nakon upada barbarskih plemena i Slavena. Zbog toga je i pojam »romanizirano stanovništvo« ušao u znanstvenu upotrebu ali, rekao bih kao »terminus technicus«, što ne odgovara stvarnom sadržaju.

¹⁰³ O ovom problemu postoji bogata znanstvena literatura: Skender Anamali, *De la civilisation haut-médiéval albanaise*, U: *Les Illyriens...*, 184—199; Idem: *Le problème de la formation du peuple Albanais à la lumière des données archéologiques*, U: *Problème de la formation du peuple Albanais, de sa langue et de sa culture*. Tirana, 1985., 65—93; Hëna Spahiu, *Y a-t-il des vestiges de civilisation avare dans l'inventaire des nécropoles hautes-médiévales Albanaise*, U: *Les Illyriens...* 201—215. Z. Vinski, *Simpozijum III*, 171—199, smatra da su nosioci ove Komani-kulture bili Iliri koji su se veoma površno romanizirali. J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od 7—9. st.*, Zagreb, 1980.

Kada se već nikako nije mogla održati hipoteza o slavenskom karakteru Komani-kulture, na čemu je inzistirao slovenski arheolog J. Korošec, »Datacija slovanskih ostalina v okolini Skadra v Albaniji«, U: *AV IV/2*, 234—255, te, iako sa zadržkom i beogradski arheolog, J. Kovačević, »Avari na Jadranu«, U: *Materijali Arheološkog društva Jugoslavije III* (Beograd, 1966.), 53—81, i u *ICG I/1967.*, 281—290, Vladi-

mogla smatrati kao *koine* kultura, čiji su nosioci na albanskom području Albanci, a na drugim teritorijima s blagim mjesnim varijantama drugi. Takvih primjera ima i u prahistoriji, konkretno u željezno doba, po Reineckeu II—III, točnije Haldstadt C-D, a koja je bila poznata kao kultura Autarijata, ilirskog plemena, i bila je rasprostranjena na području Bosne, južne Srbije i u određenijim krajevima Crne Gore, Sandžaka, uključujući i sjevernu Albaniju sve do rijeke Mati.¹⁰⁴

Homogenost određene kulture je samo vanjski izraz etnokulturnog i gospodarstvenog jedinstva, dok su varijante izraz unutarnje socijalne i kulturne diferencijacije. U tome ne djeluju samo silnice unutarnjih društveno-ekonomskih struktura. Ne treba, naime, smetnuti s uma to da je Balkan s arheološkog stajališta područje mnogih prijelaznih zona, gdje se vidi miješanje elemenata raznih kulturnih grupa. Ta je pojava prisutna još u prahistorijskim kulturama, jer s obzirom na geografsku konfiguraciju, Balkan je uvijek bio most susretanja raznih civilizacija i kultura, spona konfrontacija raznih političkih i gospodarstvenih interesnih sfera. Zar nije u pravu F. Braudel kada kaže: »Svaka razmjena, obuhvaća, naime, neki prostor, a nijedan prostor nije neutralan.«¹⁰⁵

Međutim, K. Kaser smatra da je to kultura čiji su nosioci Protoalbanci i romanizirani došljaci s dalmatinsko-albanske obale, jer su Slaveni zauzeli nizine (132), dok su Albanci i Vlasi u zajedničkom životu postali gospodari planina — i to Albanci u Alpama sjeverne Albanije, a Vlasi u Crnoj Gori i Hercegovini (133). I što je još značajnije, K. Kaser ističe da u glacijskom razdoblju koje je zahvatilo sredozemno područje ove planinske populacije — Albanci i Vlasi — koje zajedno žive, u populacijskom smislu, nisu doživjele neke negativne posljedice (sic!). A od 11. st., kada počinje toplo razdoblje, to se stanovništvo povećava. I tako romanski stanovnici, odnosno Vlasi, žive u nižim (sic!), a Protoalbanci, neromanizirani, na visokim planinama, iako im daje zajedničku etnogenetsku matricu; dotle Slaveni žive u nizinama i dolinama (132). Poslije ovoga i nehotice se nameće dojam da je K. Kaser pod jakim utjecajem jugoslavenske historiografije, osobito kada je riječ o dolasku Slavena na Balkan.¹⁰⁶

slav Popović sada inzistira na njenom rimsko-bizantskom karakteru i u svojoj biti kršćanskoj, ali nipošto, prema njemu, ne bi mogli biti nosioci te kulture neromanizirani Iliri ili Albanci, odnosno njihovi neposredni preci (v. VI. Popović, *Byzantins, Slaves et Autochtones...*, 224, 228; Idem: U: *Iliri i Albanci...*, 242, 277), iako nekoliko stranica dalje jasno konstatira: »Prema svemu onome što je rečeno, može se zaključiti da je između kulture Komani-Kroja, u onoj mjeri u kojoj je ona bila sastavljena od davno romaniziranih Ilira, i Arbanasa pod uslovom, da su ovi drugi stvarno ostaci neromaniziranih Ilira, postojala jedna mnogo više genetska a mnogo manje kulturna veza koja proizlazi od njihovog zajedničkog podrijetla.« VI. Popović, U: *Iliri i Albanci...*, 245, 280; Idem: *Byzantins, Slaves et Autochtones...*, 232).

¹⁰⁴ Vidi bilj. 29.

¹⁰⁵ F. Braudel, op. cit., 199.

¹⁰⁶ Kada je riječ o jugoslavenskoj historiografiji o ključnim problemima prošlosti naroda s područja bivše Jugoslavije, ono što F. Braudel kaže o europskoj historiografiji može se primijeniti i na jugoslavensku, kada kaže: »I tako dugo dok ravnoteža spoznaja i interpretacija ne bude uspostavljena, povjesničar će oklijevati da presiječe gordijski čvor sovjetske povijesti, tj. genezu europske nadmoći. [...] Ako nismo žrtve ove simplificističke iluzije, ova diferencijalna povijest osvjetljava smisao ekonomskog razvitka u Europi i nudi se možda kao sredstvo komparativne interpretacije ostaloga svijeta.« (F. Braudel, op. cit. II, 141).

Sigurno je da se jednim potezom pera ne mogu negirati sva stajališta i svi rezultati jedne, desetljećima prihvaćene hipoteze. To se i ne misli ovdje uraditi. Ako ni zbog čega drugog, ono zato što to traži interdisciplinarni pristup problemu. No, ipak, bilo bi neopravdano da se, barem u nekoliko riječi, ne upozori na karakter pisanih izvora koji se odnose na navedene probleme.

Kakva je, naime, priroda arheološkog materijala koji je prijeko potreban kao izvor, već je rečeno. Međutim, i »povijesni izvori« — kako kaže M. Čorović-Ljubinković — »relativno malobrojni i općenito netočni mogu dobiti na važnosti samo ukoliko se oni potvrđuju i upotpunjuju arheološkim nalazima.«¹⁰⁷ A zašto nam bizantski izvori, čija upotreba zahtijeva korjenitu kritičku analizu, spominju Albance i Vlahe tek u 11. st., to je izvrsno pokazao srpski historičar, Sima Ćirković, kada, među ostalim, kaže: »(. . .) Vizantija ne računa sa onim delom starosedelaca koji su ostali iza Slavena u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva. (. . .) Kada širi svoju vlast i nailazi na Vlahe i Albance, u njima vidi isto onako tuđ i varvarski elemenat kao što vidi Slovene. (. . .) Očigledno je kontinuitet izgubljen tokom onih stoljeća kada nije bilo mogućnosti za komunikaciju između centra carstva i teritorija na kojima su se ostaci starosedelaca očuvali.«¹⁰⁸ Drugi srpski znanstvenik, Dragoslav Antonijević o tom problemu kaže: »Sve Vizantijske i srednjovekovne istorije pisane su iz gradova, iz ravnica i sa obala, a ono što se dešavalo u bregovima nije uglavnom beleženo, čak i da je bilo poznato samim piscima. I tako, dokle god su Vlasi ostajali u brdima u unutrašnjosti, oni su bili van sfere istorije.«¹⁰⁹ O karakteru tih bizantskih pisaca još su upečatljivije riječi poznatoga njemačkog balkanologa, Gerga Stadtmüllera, koji izričito kaže da povjesničari ranoga srednjeg vijeka, u koje spada i Konstantin VII. Porfirogenet, koji donosi obavijesti o najudaljenijim narodima, za postojanje jednog albanskog naroda u ono doba u srcu balkanskog poluotoka ništa nisu znali.¹¹⁰ Zapravo i nije ih zanimalo, pa zato i nisu naglašavali o njihovu postojanju. To što je rečeno za Albance sigurno vrijedi i za Vlahe. Navedenom konstatacijom i sama teorija G. Stadtmüllera, po kojoj bi se povijesni životni prostor Protoalbanaca, odnosno predaka današnjih Albanaca, u rimsko i ranobizantsko doba trebao tražiti na području Matia u Albaniji, odakle su se onda rasprostirali na sve strane,¹¹¹ gubi na vrijednosti. Ova je teorija

¹⁰⁷ »Les sources historiques, relativement peu nombreuse et généralement imprécises, ne peuvent gagner en poids que si elles sont confirmées et complétées par des trouvailles archéologiques«. (M. Čorović-Ljubinković, *Balkanoslavica* 1/1972., 43).

¹⁰⁸ Sima Ćirković, Albanci u ogledalu Južnoslovenskih izvora (*Les Albanais à la lumière des sources historiques des Slaves du sud*), U: *Ilirii i Albanci . . .*, 326–327, 345.

¹⁰⁹ Dragoslav Antonijević, *Obredi i običaji balkanskih stočara*. SANU, Balkanološki institut. Posebna izdanja. knj. 16 (Beograd, 1982), 27; J. G. Nandris, op. cit., 61.

¹¹⁰ »[...] dass die Geschichtschreiber des Frühmittelalters, unter ihnen such Konstantines VII Porphyrogenetos, der über die entlegensten Völker Nachrichten bringt, von dem Vorhandensein eines albanischen Volkes im Herzen der Balkanhalbinsel in jener Zeit nichts wissen« (G. Stadtmüller, *Forschungen zur albanischen Frühgeschichte*. Zweite erweiterte Auflage. *Albanische Forschungen* 2. Otto Harrassowitz. Wiesbaden, 1966., 125).

¹¹¹ Idem, 118.

postala ishodište jugoslavenskih historičara koji se bave problemom etnogeneze Albanaca, a djelomično joj je sklon i sam K. Kaser (133).

Naime, G. Stadtmüller, pored toga što govori o romanizaciji čitavoga današnjega albanskoga govornog područja — istina, samo na osnovi malo-brojnog epigrafskog materijala na latinskom jeziku, koji još nije obrađen — ali teritorijalno samo iz urbanih centara,¹¹² te na osnovi cestovne mreže koja je, po njemu, bila od značenja za širenje rimske kulture i latinskog jezika,¹¹³ premda nije potvrđen neki vojnički centar, on, na žalost, polazi sa stajališta »zakona« prostora i »demografske eksplozije« kao odlučujućih za život Protoalbana.

Prema njemu, to je zakon nasilja, karakterističan za pastoralna društva, u koje bez ikakve nijanse ubraja i sve Albance. A u političkoj i socijalnoj organizaciji ti su Protoalbanci bili bez neke središnje vlasti, poput Rima i Bizanta, koja bi ih, zasigurno, zadržala i spriječila na tako neorganizirano kretanje.¹¹⁴

Na žalost, to je djelo koje je nastalo još 1936. godine kao doktorska disertacija, a objavljeno je 1942. godine, u doba provođenja politike »Lebensrauma«. Drugo izdanje, objavljeno 1966. godine, i pored činjenice što je tijekom 16 godina znanost znatno napredovala, kako u arheologiji, povijesnim istraživanjima, etnologiji i etnografiji, tako i u objavljivanju epigrafskog materijala, on od svega toga ništa nije uzeo u obzir, osim što je obogatio listu znanstvene literature.

Premda K. Kaser prihvaća najnovije rezultate albanske znanosti kada raspravlja o etnogenezi albanskog naroda, čitajući njegovo djelo, dobiva se, ipak, dojam da mu stajališta G. Stadtmüllera ne samo nisu strana, nego, kada je riječ o »romanizaciji« o kojoj govori G. Stadtmüller, on je prihvaća u potpunosti (132—135).

O romanizaciji ovih područja rečeno je naprijed. Osim toga,¹¹⁵ kako o etnogenezi Albanaca postoji obilna znanstvena literatura, ni o tome se neće raspravljati.

Treba imati na umu da su na proces etnogeneze ne samo albanskog naroda nego i Vlaha utjecale razne silnice. I sam geografski prostor ne samo da to omogućuje nego i uvjetuje. No, i pored toga, kako kaže K. Kaser, oni su nasljednici i nosioci ilirske tradicije (135). Taj kontinuitet podrazumijeva *»konkretno produžavanje, ništa rudimentarno, nikakvu suprotnost prema životu koji ide naprijed, nego čak nešto živo i zato promjenljivo u vremenskom kontinuumu historije. Tradicije nisu bez vremena nego su prije*

¹¹² Z. Mirdita, Recherches épigraphiques en Albanie depuis 1902., U: AV, XXXI/1980., 186—198.

¹¹³ G. Stadtmüller, op. cit., 96—124.

¹¹⁴ Aleks Buda, La genèse du peuple Albanais à la lumière de l'histoire, U: Problèmes de la formation du peuple Albanais, de sa langue et de sa culture. Tirana, 1985., 16; Idem: About some Questions of the History of the formation of the Albanian People and their language and culture, U: The Albanians and their Territories, Tirana, 1985., 10; Idem: The genesis of the Albanian People in the light of history, U: Problems of the formation of the Albanian People, their language and culture. Tirana, 1984., 10.

¹¹⁵ Z. Mirdita, Neki aspekti pitanja o ilirskoj osnovi Albanskog etnosa, U: Simpozijum III, 157—167; Idem: Problem etnogeneze Albanaca, U: Encyclopaedia moderna 13/V (Zagreb, 1970.), 30—39.

vezane za vrijeme, a ipak istovremeno vezujući vrijeme, one su konstitutivan element ljudske kulture.»¹¹⁶

K. Kaser u prenošenju te »ilirske« tradicije, osobito u socijalnoj organizaciji, Albanaca i Vlaha, nastoji naći argumente za objašnjenje njihova plemenskog uređenja. Nadalje, on govori i o pokretima Vlaha između 11. i 14. st. i to na sve strane Balkana (137ss). Pored unutarnjih faktora, tj. podneblja, dugih i kratkih putova u traženju zimskih i ljetnih pašnjaka, na njihove su migracije utjecala i osmansko-turska osvajanja. Prema K. Kaseru, ta osvajanja i ti pokreti bili su između 14. i 16. st. Mnoge će Vlahe Habsburgovci premjestiti na granicu Vojne krajine. Tako nastaje proces sveopćega kretanja sjever-jug i obratno. Mnoge će se albanske obitelji preseliti na jug, u Grčku, gdje će formirati organizacije rodovskih saveza. Mnoga će se naselja spominjati i poimence kao vlaško naselje. Posljedica svega toga i jest nastanak plemenskih društava, rodbinskih i rodovskih saveza (143).

Uzrok nastanka tih saveza, prema K. Kaseru, treba tražiti u nesigurnosti zbog osmansko-turskih osvajanja i u »katunu«, koji je, zapravo, nukleus nastanka tih plemenskih društava. U vrijeme nastanka središnje vlasti i interregnuma, tj. međuvlašća, »katun« je čvrsti socijalno-politički i ekonomski organ (144). Paša je, zapravo, bila ono što je potaklo u teritorijalizaciji »katuna« i nastanka plemenske organizacije. A taj je proces, vremenski gledano, dugotrajan (145, 159).¹¹⁷

Prema K. Kaseru, postoje dva različita procesa teritorijalizacije plemena, a jedan potječe od jednog zajedničkog pradjeda. Kolektivno sjećanje plemena prenosi se preko plemenskoga kazivanja koje govori o osobi pradjeda i o okolnostima plemenskoga formiranja. Tome tipu pripadaju »neka albanskosrpska (sic!!) mješovita plemena, albanska i također neka brdska plemena. Drugi tip predstavlja savez rodova koji nemaju zajedničko podrijetlo i koji su se zajednički miješali za vrijeme seobe. Pretežito većina plemena spada ovome drugom tipu« (146).

Što se, pak, tiče, procesa teritorijalizacije albanskog »katuna«, K. Kaser prihvaća stajališta albanskog znanstvenika Selami Pulahe. Naime, prema njemu, »katun« je zatvorena stočarska privreda i tako se stvaralo formalno jedinstvo. K tome ističe da u srednjoj i južnoj Albaniji nema »katuna«. A začudo, to je i najveće područje Vlaha bilo Frasherioti ili Kurvelesha! Ti albanski »katuni«, ističe S. Pulaha, a to prihvaća i K. Kaser, nastaju u nizinama i šire se prema brdima. Taj se proces događa prije početka osmansko-turske dominacije kada se i nomadski »katun« stabilizira i uklapa u feudalno društvo (146—147). Za vrijeme osmansko-turskih osvajanja nomadstvo je razbijeno i »katuni« koji su bili slabi ponovno su oživjeli

¹¹⁶ W. Brüchner, *Kontinuität und Kulturbegriff in der Volkskunde*, Berlin, 1969., 44 (cit. ap. D. Antonijević, op. cit., 111). Inače o kontinuitetu u arheologiji vidi: M. Garašanin, *Problem kontinuiteta u arheologiji*, VI kongres arheologa Jugoslavije, Ljubljana 1963., Beograd, 1964., 9—45.

¹¹⁷ Analizom zadarskih dokumenata N. Klaić je došla do zaključka »da termin *katun* može imati više značenja. [...] On označava i prvi stočarski *katun*, kao i imanje jednog, recimo, vlaškog velikaša ili, barem plemića«, dok Ivan Božić smatra »da naziv *katun* ne bi značio teritorijalno prostranstvo, već način udruživanja«. (Radovi. ANUBH. knj. LXXIII. Odjeljenje društvenih nauka knj. 22. Sarajevo, 1983., 171).

svoju djelatnost. Istodobno je na osnovi velikog broja doseljenika slijedila teritorijalizacija i ograničavanje pašnjaka, a s time i fiksiranje »katuna« u jedan određeni međuzavisni kompleks. Prvi takvi kompleksi u Albaniji, koji su nastali u 16. st., jesu Šalja, Šoši, Merturi, Kranica i Mirdita. U tom je procesu bio jači teritorijalni nego krvni princip. Prema tome ovdje se radi u većini slučajeva o fiktivnom plemenu. I, polazeći od toga, albanska znanost, čija stajališta prihvaća i K. Kaser, pleme definira kao »regionalno-administrativno i ekonomsko jedinstvo koje samoupravlja na osnovu običajnog prava« (148).

Što se, pak, tiče teritorijalizacije »katuna«, u Staroj Crnoj Gori i Hercegovini je isti proces kao i u sjevernoj Albaniji i završava se potkraj 15. st. (151).

Uostalom, i vlaški »katuni« nastaju kao i albanski u nizinama. Nestankom državne administracije »katun« postaje značajna organizacija i on uspijeva nametnuti sveopći nadzor (151).

No, kada je riječ o načinu formiranja plemena u Staroj Crnoj Gori, K. Kaser, polazi sa stajališta srpskih i crnogorskih znanstvenika, kao što su B. Đurđev, Pavla S. Radusinovića i dr. Naime, prema tim stajalištima, formiranje plemena u Staroj Crnoj Gori počelo je kasnije i proces teritorijalizacije u Brda bio je slabiji negoli u Crnoj Gori; teritorijalizacija »katuna« u Hercegovini nastala je ranije negoli u Staroj Crnoj Gori (152). K tome još, po njemu, u Staroj Crnoj Gori bio je veći broj stranog elementa negoli na albanskom području i princip krvnog srodstva teritorijalizacije je jači u Crnoj Gori negoli u Albaniji (154).

Na žalost, iznenađuje da, kada je riječ o *etnogenezi Crnogoraca*, K. Kaser doslovc preuzima stajalište J. Erdeljanovića, Andrije Jovičevića, inače vjernih učenika srpske etnografske škole, prema kojima bi Crnogorci bili srpskog podrijetla, odnosno oni su Srbi.

Međutim, poznato je, kako s pravom kaže vrsni etnolog Špiro Kulišić, da je: »Naša starija građanska nauka većinom smatrala Crnogorce Srbima, što je osobito bilo izraženo u srpskoj historiografiji, etnologiji i antropogeografiji.«¹¹⁸ Uostalom, Sima Ćirković je decidiran u tome i kaže: »Do sredine desetog vijeka dukljanska kneževina bila je formirana i jasno razgraničena od susjednih slavenskih kneževina«,¹¹⁹ a Relja Novaković piše: »Ako je tačno, kao što neki hoće, da su u Srbiji, Bosni i Duklji prvobitni slavenski stanovnici bili istog etničkog sastava — srpskog, morali bismo se pitati zašto pojam Srbija nije odmah obuhvatio sva tri područja i zašto se na celom prostoru nije očwala srpska država sa nazivom Srbija. (. . .) Kako se moglo stanovništvo istog etničkog porekla (ako je takvo bilo) razdvojiti na više geografske sredine. U svakom slučaju, čini nam se da još uvek nemamo odgovor na pitanje zašto su se kao najranije države na određenom delu Balkanskog poluostrva javile baš Srbija, Bosna i Duklja?«¹²⁰

¹¹⁸ Špiro Kulišić, *O etnogenezi Crnogoraca*, Titograd, 1980., 9.

¹¹⁹ Sima Ćirković, *Crna Gora od doseljavanja Slovena do pada pod Turke*. U: Zbornik Crna Gora, Beograd, 1976., 127.

¹²⁰ Relja Novaković, *Gde se nalazila Srbija od VII do XII veka*, Beograd, 1981., 20.

Pravo je svakog autora da se priklanja ovom ili onom stajalištu. Međutim, njegova je dužnost, kada tuđe stajalište iznese kao svoje, argumentirano to obrazložiti. Na žalost, kada je riječ o etnogenezi Crnogoraca, K. Kaser to ne čini. Iznenađuje da pored tolikih radova Š. Kulušića, koje K. Kaser navodi u bibliografiji (431—432), nema njegova značajnog djela »O etnogenezi Crnogoraca«, objavljenog 1980. Moguće je da mu nije bilo dostupno. Jer, da mu je to djelo bilo poznato, sigurno je da bi i zaključci bili sasvim drukčiji. Uostalom, i kada bi se prihvatila pretpostavka o podrijetlu Crnogoraca iz Stare Srbije, kako kaže K. Kaser (154, bilj. 43.), samo se po sebi nameće pitanje: zašto kod Srba, inače starosjedilaca na Kosovu, a vjerujem i na širem području, nema plemenske organizacije ili pak ne postoji svijest, odnosno sjećanje o plemenskoj pripadnosti?! Ta je svijest živa još dan-danas kod onih Crnogoraca koji su se doselili u Srbiju. To je i shvatljivo. Jer, ako ništa drugo, a ono, kako s pravom kaže F. Braudel: »Tradicionalne civilizacije ostaju vjerne svojem uobičajenom dekoru.«¹²¹

Tijekom 14. i 15. st., zaključuje K. Kaser, za vrijeme turskih osvajanja kod Vlaha nastaje i jača organizacija rodovskih saveza. Pored toga nastaje i jedan uzajamni asimilirajući proces. Istodobno, znači, i prekid u povijesti ilirskog naslijeđa (159).

Međutim, nakon »kratkog europskog ledenog doba« vremenske se prilike mijenjaju, dakako, na povoljnije za čovjeka, tako da se omogućava veća pokretljivost. Život u planinama postaje nepodnošljiv, što utječe na pokretljivost ljudi. S druge strane, okrupnjivanje plemena prisiljava njihove članove da traže nove životne prostore. A za K. Kasera tu je priliku još više ubrzala velika seoba Srba 1690. god., kada mnoga albanska plemena naseljavaju Kosovo. Taj se selidbeni pokret Albanaca nije ograničio samo na Kosovo, nego naseljavaju i područja prema sjeveru. Po njemu intenzivna faza tih pokreta traje od polovice 18. st. do četrdesetih godina 19. st. (161). Tako K. Kaser.

Bez obzira na svrhovitost i opravdanost zadržavanja na problemu te »velike seobe Srba« 1690. god., kako se ona naziva u srpskoj historiografiji, ipak treba reći, da je to značajan moment ne samo za srpski narod nego i za Albance katolike koji su živjeli na području današnjeg Kosova, o čemu govori i veoma bogata znanstvena literatura s vrlo proturječnim stajalištima i zaključcima.¹²²

No, i pored toga, istine radi, treba reći da su u toj seobi bili zahvaćeni i Albanci katolici,¹²³ koji su, organizirani od skopskog nadbiskupa Pjetra Bogdanija, ratovali na strani Pikolominiya protiv Turaka.¹²⁴

¹²¹ F. Braudel, op. cit. I, 330.

¹²² Dr. Stefan Čakić, Velika Seoba Srba 1689/90 i patrijarh Arsenije III Crnojević, Novi Sad, 1982., 106—120.

¹²³ T. R. Dorđević, Stanovništvo u Srbiji posle Velike Seobe 1690. god. U: Godišnjak Nikole Čupića, knj. XXXIV, Beograd, 1927., 4. Zanimljivo je da se »Historija Naroda Jugoslavije II«, Zagreb, 1959., 1118. u svezi s ovim problemom zadovoljava konstatacijom da se: »[...] pročulo čak, da su Turci pobili sve zarobljene Šiptare (sic!, sigurno katolike, Z. M.) [...] za vojskom je prema Beogradu krenulo mnoštvo (sic!) naroda i patrijarh Arsenije III sa sveštenstvom. Usput mu se pridružilo mnoštvo bjegunaca iz Stare Srbije, Makedonije, Kosova i Metohije (sic!)...«, dotle se u »Istorija Jugoslavije«, »Prosvjeta«, Beograd, 1973., 164, uopće ne spominju »Šiptari« (sic!),

Mišljenja o »velikoj seobi Srba«, razilaze se i oko godine kada je ona započela.¹²⁵ Naime, postoje mišljenja da je ona započela 1689. god., a Leopold Ranke, koji je svojom studijom »*Die serbische Revolution aus serbischen Papieren und Mittheilungen*« prvi i kritički obradio prvi srpski ustanak iz 1804., u djelu »*Serben und Turken im neunzehnten Jahrhundert*«, Leipzig, 1879., i koji je, zapravo, srpskoj historiografiji udario temelje kritičkog i znanstvenog poimanja i tumačenja prošlosti, među ostalim kaže: »*Pošlo mu je za rukom, da se stave pod carsku zaštitu. Sav ilirski (sc. slavenski, Z. M.) narod došao je time na neki način pod carsku zaštitu. Upravo se zbog toga na zadovoljstvo cara 1689. godine (sic!) tako spremno pokrenuo, jer ih je u tome njihov patrijarh Arsenije Černojević svojim primjerom (sic!) predvodio. On je krenuo sa par tisuća vjernika (sic!) koji su svi bili obilježeni znakom križa k carskom logoru. . .*«¹²⁶

Bilo bi izlišno negirati tu seobu, kao što su to izvjesni povjesnici na Kosovu nastojali. Ali bi isto tako bilo suviše smiono tvrditi da su se Albanci u to vrijeme masovno doseljavali na prazan prostor! Govoriti o »deslavizaciji« Kosova u to doba, više je nego čista fikcija. No, to je također rezultat koji nastaje kao posljedica svih velikih pokreta, što je, ustvari, obilježilo povijest balkanskih naroda.¹²⁷

Istina, K. Kaser, neodređeno govori o seobi Albanaca na sjeveru i kaže da se oni sele ne samo na Kosovu »nego i šire prema sjeveru« (161). Zbog čega je ta neodređenost, to je samo njemu znano. Ali, ipak, trebao je spomenuti seobu Kelmenda — ili, kako se u historiografiji poznaju, Klimenta — Albanaca katolika koji su se zajedno sa svojim nadbiskupom Mihill Sumom 1737. god., bježeći pred Turcima zajedno s pravoslavnim vjernicima s patrijarhom Arsenijem IV. Jovanović-Šakabentem na čelu, naselili u istočnom Srijemu, i to u selima: Miškovci, Jurjevci, Kevešinci, Nikinci, Hrtkovci, Baradinci i Šafina.¹²⁸ Nadalje, prešućuje seobu Albanaca iz Še-

nego se autor zadovoljava konstatacijom: »*Sklanjajući se od turske odmazde, Arsenije III Černojević krenuo na čelu pobunjenog naroda prema Beogradu prikupljajući usput sve one koji nisu smeli da čekaju Turke, naročito trgovce i zanatlije iz turskih gradova.*« Na žalost, »Istorija Srpskog naroda« u zdanju »Srpske književne zadruge«, Beograd, a koji svezak govori o ovome problemu, nije mi bila pri ruci.

¹²⁴ J. Radonić, Rimska kurija i Južnoslovenske zemlje od XVI—XIX veka. SANU. Beograd, 1950., 422.

¹²⁵ Dr. Stefan Čakić, kaže da su ovoj »Velikoj Seobi Srba« prethodile još šest, i to: 1. 1404.—1421.; 2. pod despotom Brankovićem; 3. u vrijeme Albrehta III. (1439.); 4. u vrijeme Matije Korvina (1459.); 5. 1481. i 6. 1938. (v. Dr. Stefan Čakić, op. cit., 108—09).

¹²⁶ »Es war an und für sich gewinnen, sie unter kaiserliche Obhut zu nehmen. Die Ganze illyrische (sc. slawische, Z. M.) Nation kam da durch zu dem Keiser in eine Art von Schutzverhältniss. Eben darum erhob sie sich im Jahre 1689 (sic!) so bereitwillig zu Gunsten des Kaisers, weil ihr Patriarch Arsen Czernovich ihr darin mit seinem Beispiele (sic!) voranging. Er schoss sich mit eine paar tausend Gläubige (sic!) die alle mit dem Kreuz bezeichnet hatten, dem kaiserlichen Feldlager an . . .« (cit. ap. Dr. Stefan Čakić, op. cit., 171)

¹²⁷ Alain Dusselier, »Have the Albanians occupied Kosovo«, U: *The Albanians and their Territories*, Tirana, 1985., 206.

¹²⁸ Mita Kostić, Ustanak Srba i Arbanasa u Staroj Srbiji protiv Turaka 1737—1739 i seoba u Ugarsku, U: *Glasnik Skopskog naučnog društva VII—VIII*, Skoplje, 1929., 204—224; J. Radonić, op. cit., 501; A. Dusselier, op. cit., 196—205. Inače grob skopskog nadbiskupa Mihilla Sume, koji je umro 20. listopada 1777. god., dandanas se nalazi u kripti franjevačke crkve u Osijeku.

stania, Briskua i Livaria u okolici Bara, koji su se 1726. i 1733. god. doselili i nastanili kraj Zadra, po kojima se i mjesto zove Arbanasi.¹²⁹

Kada je riječ o naseljavanju pojedinih albanskih plemena na području Kosova, K. Kaser u potpunosti prihvaća mišljenje srpskog antropogeografa Atanasija Uroševića.¹³⁰ Ističe da je osim pojedinih albanskih i vlaških katuna na području Haka kod Prizrena, kuda prolazi državna granica između Albanije i Kosova, odnosno Srbije u srednjem vijeku, taj kraj bio naseljen i Srbima. Dakako, kako je migracijski pokret Albanaca, prema K. Kaseru, počevši od 14. st. veoma jak, on zaključuje da je srpsko stanovništvo u drugoj polovici 19. st. već bilo jako asimilirano (163).

Negirati fenomen asimilacije u jednoj sredini s različitim etnijama, kakvo je u to vrijeme bilo navedeno balkansko područje, bilo bi besmisleno. Ali koliko su točne navedene konstatacije toliko se može reći i da ne stoje.

Naime, ako se može govoriti o asimilaciji određene populacije na navedenom području, onda bi se prije moglo govoriti o albanizaciji Vlaha i obratno, uzimajući u obzir albansko-vlašku simbiozu koja je potvrđena na teritoriju Kosova, i to na osnovi onomastike,¹³¹ negoli o asimilaciji Srba od Albanaca. I to iz jednostavnog razloga.

Prije svega, kako u srednjem vijeku ne možemo inzistirati na nacionalnoj svijesti nijedne od navedenih etnija, nego u prvome redu na pripadnosti kršćanstvu odnosno islamu, treba uzeti u obzir činjenicu da vlaška etnija nije imala svoju samostalnu crkvu koja bi očuvala i štitila etnokulturni identitet, kao što je to sa Srpskom svetosavskom pravoslavnom crkvom, koja je u to doba ujedno imala i političku funkciju.¹³² K tome, poznato je da je visoko srpsko svećenstvo uvijek bilo u dobrim odnosima s turskim vlastima, kao što izričito kaže Stanoje Stanojević: »*Srbska Crkva priznala je u to doba tursku vlast i sklopila je kompromis s njome.*«¹³³ Dapače, »*srpski hijerarsi često vrše pritisak na katoličko stanovništvo, osobito zabijevanjem poreza, što znatno napinje međukonfesionalne odnose.*«¹³⁴ Mržnju protiv Katoličke crkve poticali su i podupirali monasi sa Svete gore — Athosa.¹³⁵

Sigurno je da toga pritiska nisu bili pošteđeni ni pravoslavni Vlasi kao nersrpski etnikoni. Da bi se toga oslobodili, a kako vjerski nisu bili čvrsti i dosljedni, lako su prelazili, kao što je već rečeno, bilo u bogumilstvo ili na islam. Tako nije bilo sa Srbima, jer su oni imali jaku i organiziranu Crkvu. No, to još ne znači da se pokoja srpska obitelj nije albanizirala. Ti

¹²⁹ Dr. Kruno Krstić, Doseljenje Arbanasa u Zadar. U: Zadar. Zbornik »Matica hrvatska«, Zagreb, 1964., 172.

¹³⁰ Atanasije Urošević, Etnički procesi na Kosovu tokom turske vladavine. SANU. Posebna izdanja knj. 577. Odeljenje društvenih nauka knj. 94., Beograd, 1987., 28.

¹³¹ Skënder Gashi, Albansko-Vlaška simbioza u svjetlu onomastike. U: Onomastica Jugoslavica. knj. 10, Razred za filologiju JAZU. Zagreb, 1982., 47–62.

¹³² Dr. Branislav Đurđev, Uloga Crkve u starijoj istoriji srpskog naroda. »Svietlost«, Sarajevo, 1964., 77; S. Ćirković, »Istorija Jugoslavije« »Prosvjeta«, Beograd, 1974., 72.

¹³³ Stanoje Stanojević, Istorija srpskog naroda. 2. izd. Beograd, 1910., 206.

¹³⁴ J. Turčinović, Katolička crkva u južnoslavenskim zemljama, Zagreb, 1973., 27.

¹³⁵ Ivan Dujčev, Le mont Athos et les Slaves au moyen âge, U: Medioevo Bizantino-Slavo, vol. I, Roma, 1965., 504, 507.

slučajevi albanizacije, obavezno su praćeni islamizacijom, točnije, upravo je islamizacija potaknula njihovu albanizaciju, osobito na Kosovu. Pri tome treba imati na umu da je tu pravoslavno kršćanstvo bilo više obilježeno običajima, popraćeno folklornim elementima negoli teološkim kršćanskim promišljanjem. To je, po svojoj prilici, općenito u pravoslavlju.¹³⁶ Zašto ne kazati da je bilo posrbljavanje Albanaca, kao što je to slučaj s Vlasima, Hrvatima i Bugarima.

Zahvaljujući turskoj vlasti koja nikada nije osvajala brda, pa prema tome nije razarala ni plemensku organizaciju, one su se razvile u »nahije« kao u Crnoj Gori i Hercegovini, a u sjevernoj Albaniji u savez plemena, primjerice Mirditi ili drugi već spomenuti. Zbog toga su se te socijalne strukture »okamenile« i djelovale do u prvoj polovici XX. st. (164—171).

U trećem poglavlju pod naslovom »Elementi patrijarhalnog mentaliteta« (173—294) K. Kaser raspravlja o raznim pojavama tog mentaliteta u svakodnevnom životu: kumstvo, običajno pravo, ženidba, krvna osveta itd. Govori o »linearnom« i »bifurkativno-kolateralnom tipu« rodbinsko-rodovske terminologije (243—259). No, ni u tome on ne vidi »ilirsko nasljedstvo« (178—249). »Linearni tip« je mladi od »bifurkativno-kolateralnog« tipa. Prvi je tip došao sa Slavenima. Ali, ako su Albanci nosioci »bifurkativno-kolateralnog« tipa, a ipak Vlasi su bili nosioci »linearnog« tipa, što i sam K. Kaser tvrdi nalazeći opravdanje da su Vlasi u kasni srednji vijek bili unilinearno organizirani (249), onda iz toga jasno proizlazi da im ne može biti zajednička etnogenetska matrica. Istina, K. Kaser nastoji to objasniti kasnijim kontaktima Vlaha s grčkom kulturom (ali ni Albanci nisu bili daleko od utjecaja te kulture), zbog čega su tu rodbinsku terminologiju preuzeli od Grka. Bez obzira na sve to K. Kaser ipak tvrdi da je taj mentalitet sa svim fenomenima javno-pravnog i privatnog života ilirskog naslijeđa (174, 293, 396).

U četvrtom poglavlju pod naslovom »Ovce i koze: Crno i bijelo zlato pastira« (259—357) K. Kaser raspravlja o privrednoj djelatnosti stočara, odnosno balkanskog patrijarhaliteta. Za poznavanje te djelatnosti jedan od izvora je, prema K. Kaseru, radna organizacija. On ističe da su stočari, u prvome redu nomadski stočari, obično imali neustaljen odnos prema teritoriju i zemljišnom posjedu. Individualni posjed nije onaj kojemu stremi pastir. Važno je stremiti za kolektivnu korisnu mogućnost, a to je bila bogata ispaša (295). Zatim, nastavlja, da je stočarsko gospodarstvo imalo dugu tradiciju u jugoistočnoj Europi, a ono je i danas rasprostranjeno. I jedan od centara toga stočarskoga gospodarstva nalazi se u Vlaškoj. Zapravo, tu se i razvilo sesilno stočarsko gospodarstvo (296). Međutim, na području oko Sredozemlja dominiralo je transhumansko kao oblik uzgajanja ovaca i koza (298). Drugo obilježje koje slijedi ovaj oblik transhumanstva jest zadruga. Često je uza stado, osobito ljeti, a zimi to čine samo muškarci. Osnovna karakteristika nomadstva jest da je bogatstvo stada u zatvorenom savezu obitelji i s kućnim savjetom u stalnom pokretu od pasišta do pasišta, odnosno od zimske do ljetne ispaše. Dio Vlaha i

¹³⁶ Zanimljiva je konstatacija dr. Jacoba Ph. Fellmerayera, koji, govoreći o vjeri i znanosti u Rusiji, kaže da one nisu same sebi svrha kao u zapadnim zemljama, nego su samo oruđe ljudske vlasti za razvijanjem moći (Cfr. Dr. Jacob Ph. Fallmerayer, *Gesammelte Werke*. Bd. III/1861, 381, Hrg. Georg Martin Thomas).

Sarakatcana bili su čisti nomadi, a drugi dio »polunomadi«. Ovdje nomad znači isto što i transhumanac (299—300). U daljnjem razmatranju K. Kaser govori o sustavima stočne ispaše i podneblja kratkog puta što je odlučujuće utisnuto u plemensku strukturu. Nadalje raspravlja o seoskim naseljima, o tzv. albanskim kućama od kamena na katu, poznatima kao »kula« i karakterističnima za sjevernu Albaniju i zapadni dio Kosova — osobito na području Peći i Đakovice — te o kolektivnom posjedu pasišta krvno srodnih članova unutar jednog fisa, što je jasnije kod crnogorskih plemena negoli kod albanskih, te o posebnom razvitku kolektivnog posjeda kod hercegovačkih i albanskih plemena uz regionalne varijante itd. (302—317). Kada govori o plemenskoj organizaciji Albanaca na Kosovu, K. Kaser ističe da u njih ne vlada princip teritorijalizacije kao u Albaniji, a to su, po njemu, sekundarna plemena i, kada se ide na planinska pasišta, onda dio obitelji ostaje kući, u selu, te da se ravnaju po običajnom pravu (317).

Radi pojašnjenja, mora se ipak reći da je privredna djelatnost albanskog čovjeka — seljaka na Kosovu u prvome redu poljoprivredna, dakako, uz posjedovanje većeg broja ovaca. Ali ne svih Albanaca. Ako bi se govorilo o stočarskoj djelatnosti, onda bi se ona odnosila više na stanovnike koji žive na visoravnima, kao što su predjeli Šar-planine iznad Dragaša kod Prizrena, konkretno Opoje i Gora, iako su ovi posljednji poznati kao pečalbari, te stanovnici Rugova kod Peći.

Dakako, taj je tribalni sustav sa svim pojavama i instrumentima uređivanja odnosa unutar određenog plemena, a i međuplemenskih odnosa, doživljavao preobražaje. Jer, stvaranjem novih balkanskih država uspostavile su se međudržavne granice, što je i djelovalo na slabljenju međuplemenskih odnosa. Osobitu ulogu u tome imao je središnji državni aparat u Albaniji, počevši još od Ali-paše iz Tepelene, u Janini, u 18. st., te kasnije koliko za vrijeme Ahmeda Zogua, koji je, kao kasnije E. Hoxha s Mirditima, zloupotrijebio svijest plemenske pripadnosti i zadanu riječ, tj. albanski »besa«, radi osobnih dobitaka ili osveta (359—385). Kako su Mirdite, koliko god bili površni u ispovijedanju i prakticiranju katoličke vjere tijekom turske vladavine, osnovni stup katoličanstva u Albaniji, oni su također bili nepomirljivi s komunističkim sustavom tipa E. Hoxhe. On je išao tako daleko da je čitave obitelji premještao iz jednoga kraja u drugi, dakako u logore. A u srednjoj i južnoj Albaniji započeo je industrijalizaciju i kolhozaciju, što je i uzrokovalo gospodarski krah čitavog društva. Na Kosovu, iako pod drukčijim uvjetima, održao se, iako ne u onom prvotnom obliku, sustav plemenske organizacije u okviru rodbinsko-rodovskih oblika pastoralnoga karaktera. Istina, krvna je osveta u Albaniji za vrijeme režima E. Hoxhe prividno zataškana, pa i rad mirovnih vijeća staraca. Međutim, na Kosovu se sve to zadržalo, a rad mirovnog vijeća bio podržavan, i to ne slučajno, čak i od državnih organa! Na stotinu je obitelji bilo u izolaciji zbog straha od krvne osvete. I mirovni pokret 1990.—1991. god., na čije je čelo stao prof. Anton Çetta, vrsni poznavatelj narodnog duha i mentaliteta Albanaca, više je političkoga karaktera, usmjeren protiv režima u Srbiji, negoli je stvarno moralno mirenje. Jer, Albanac, a to je ipak mentalitet jednog »planinca«, ne zaboravlja, a još manje oprašta!

Što se tiče tih plemena u novostvorenim državama u okviru bivše Jugoslavije, konkretno u Crnoj Gori, pa i u Hercegovini, premda svijest plemenske pripadnosti u javno-pravnom i privatnom životu nije takva kao kod Albanaca, nije ni potpuno nestala.

Što se pak Vlaha tiče, oni su, tako reći, povijesno potpuno nestali bilo akulturacijom kroz vjeru, a to znači da su postali Grci, Makedonci i Srbi, odnosno Albanci islamske vjere, a u srednjoj i južnoj Albaniji i pravoslavni. Uostalom, sam se način privredne djelatnosti promijenio. U novim povijesnim uvjetima udaljenost se svladava kamionima ili drugim prijevoznim sredstvima. Osim toga, nomadstvo je gotovo iščeznulo, jer je počelo nastanjivanje po selima i gradovima, gdje se došljaci počinju baviti trgovinom i obrtom.

Knjiga K. Kasera, koja me je potaknula na neka ovdje iznijeta razmišljanja završava »Epilogom« (389—398), »Rječnikom« (399—405), te listom izabrane znanstvene bibliografije (406—456) i »Registrom« (457—462).

Prije negoli završim ovo razmatranje i dam sud o knjizi K. Kasera, smatram potrebnim zadržati se na pitanju etnogeneze Vlaha.

K. Kaser iznosi tri osnovna mišljenja o etnogenezi Vlaha: 1. da su rumunjskog podrijetla (Th. Capidan), 2. da su nasljednici rimskih kolonista (M. Chrisochos) i 3. da se radi o romaniziranim i latiniziranim Grcima (48—51). Sam pak K. Kaser smatra da su predšasnici Vlaha bili rimski kolonisti koji su asimilirali ili romanizirali starije stanovništvo (51), odnosno velika većina Vlaha i Albanaca podrijetlom su Iliri (101). U funkciji te zajedničke matrice često ističe iliro-tračku komponentu koja je oblikovala socioetnografsku strukturu tih vlaško-albanskih plemena.

Iako sam u analizi sadržaja njegova djela ukazivao na neprihvatljivost takva stajališta, značajna je njegova konstatacija u kojoj kaže: »*Vlasi se, ipak, trebaju smatrati kao jedan samosvojan etnos (podcrtao Z. M.) koji nije živio u zajednici sa Rumunjima sjeverno od Dunava.*«¹³⁷

Premda ovom prilikom ne kanim detaljnije razmotriti sam problem etnogeneze Vlaha, jer to zahtijeva interdisciplinarnu analizu, ipak se mora reći da je proces etnogeneze vremenski veoma dug. Etnogeneza podrazumijeva stvaranje novog etnosa procesom integracije i dezintegracije različitih društvenih struktura sa svim svojim duhovnim i materijalnim dobrima.¹³⁸

Koliko god su mi poznate poteškoće, zamke, a i stranputice pri proučavanju problema etnogeneze svakog naroda, a osobito onih aliteralnih¹³⁹ od-

¹³⁷ »Die Vlachén sind demnach auch als ein selbständiges Etnos zu betrachten, das nie in Gemeinschaft mit den Rumänen nördlich der Donau lebte« (K. Kaser, op. cit., 93); M. Valentić, Temeljne značajke povijesti Vojne krajine, U: PP 10/1991., 12—16.

¹³⁸ Studien zur Ethnogenese. Abhandlungen der Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften. Opladen, 1985.

¹³⁹ Zef Mirdita, Zum Problem der Ethnogenese der Dardaner, U: Akten des internationalen albanologischen Kolloquiums Innsbruck 1972. Zum Gedächtnis an Norbert Jokl. Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft. Sonderheft 41. Innsbruck, 1976., 630—676; Idem: Les origines des Dardaniens U: StAlb. X/2/1973., 117—149; Idem: Encore une fois sur le problème d'ethnogenèse des Dardaniens, U: I Symposium Illyro-Thrace. Tribus paleobalkaniques entre la Mer Adriatique et la Mer Noire de l'eneolithique jusqu'à l'époque hellénique, Sarajevo—Beograd, 1991., 101—110.

nosno primitivnih pastoralnih plemena bez povijesne koncepcije i geografske perspektive, kao što je to slučaj s Vlasima,¹⁴⁰ ipak smatram da se njihov dugostoljetni etnogenetski proces odvijao na dačko-tračkom području donjeg toka Dunava. Stanovništvo toga područja bilo je potpuno asimilirano novonadošlim elementom latinskoga govornog jezika,¹⁴¹ a čiji su koloni, kako kaže Eutropije, bili »*ex toto orbe Romano*« (iz čitavoga rimskog svijeta),¹⁴² te nam je dački jezik zato i ostao nepoznat.¹⁴³

Smatram da se problem etnogeneze Vlaha mora proučavati u kontekstu avaro-stepske kulture,¹⁴⁴ kao superstrat paleobalkanskoga dačkoga latiniziranog etnosa, na što nas upućuju neke karakteristične kategorije sociopolitičke organizacije, kao što su »*katun*«, »*župan*« itd., te seobe Južnih Slavena koji su na Balkan došli kao raznorodni etnički elementi, a ne već kao formirani, te u kontekstu suživljenja s Protoalbancima, odnosno Albancima i Grcima kao najstarijim etničkim elementima na kasnijem povijesnom području Vlaha.

Kako su Vlasi bez svoje države, a rasprostranjeni na širokom prostoru balkanskog poluotoka, njihova je povijesna sudbina bila asimilacija s uzajamnim posljedicama. A kako nisu imali ni svoju crkvu, iako su pravoslavni, oni su, ipak, u privatnom životu živjeli svojim naslijeđenim spoznajnim vrijednostima naravnog i nadnaravnog života. I nije se iznenaditi, što se kod njih »*osjeća prelamanje pravoslavne dogme i prakse s njihovim univerzalnim vrijednostima*«. ¹⁴⁵ Stoga prijelaz iz jednoga vjerskog sustava u drugi za njih nije predstavljao neku moralnu zapreku. Zato su oni lako prelazili u bogumilstvo ili pak na islam.

Njih je, istina, Srpska svetosavska pravoslavna crkva posrbila,¹⁴⁶ polazeći od činjenice, da je pravoslavlje osnovni politički i državni temelj svakoga pravoslavnog vjernika. Ali, na žalost, njihovu »*formam mentis*«, tj. njihov mentalitet nije im uspjela promijeniti. A po mentalitetu, koji je ne samo odraz duhovnog ustroja svakog naroda nego i mišljenja i djelovanja, oni su i nadalje ostali Vlasi. To trebaju zahvaliti kršćanstvu koje im je, za razliku od islama, sačuvalo tradiciju. A zna se da je tradicija korijen svakog etnokulturnog identiteta.¹⁴⁷

¹⁴⁰ A. F. Sonborn-G. Wass, *Transylvania and the Hungarian—Rumanian Problem*, Florida, 1979., 84.

¹⁴¹ D. Protase, *Les rapports entre Romains et Daces la province de Dacie*, U: *Assimilation et résistance...*, 493—500.; Boris Gerov, *L'aspect ethnique et linguistique dans la région entre le Danube et les Balkans à l'époque romaine (I—IIIe s.)*, U: *Studi Urbinati di storia filosofia e letteratura*, N. S. 1959., 173—191.; G. Schramm, op. cit., 34, 123.

¹⁴² Eutrop. VIII 6,2.

¹⁴³ R. Katičić, *Die Balkanprovinzen...*, 113, 116.

¹⁴⁴ A. J. Wace-M. S. Thompson, *The Nomads of the Balkans*, London, 1972., 272.

¹⁴⁵ J. K. Campbell, *Honour, Family and Patronage*, Oxford, 1964., 353—354 (cit. ap. D. Antonijević, op. cit., 117).

¹⁴⁶ Mirko Valentić, *O etničkom korijenu hrvatskih i bosanskih Srba*, U: *ČSP 3/1992.*, 17—21; Idem: *Temeljne značajke povijesti Vojne krajine*, U: *PP 10/1991.*, 12—16.

¹⁴⁷ »Običaji, tradicija, svagdje igraju ulogu: to su stara nasljedstva kojih se nitko ne oslobađa« (F. Braudel, op. cit. I, 282).

Bez obzira na činjenicu jesu li se Vlasi selili pod pritiskom promjena klime,¹⁴⁸ odnosno kao paravojne formacije turskih osvajačkih ratova ili pak kao pogranični vojnički element u obrani granice Habsburške monarhije, te bez obzira na to kojem su etnokulturnom i vjerskom podneblju pripadali, oni su, ipak, »paradigma najstarijih oblika naselja u jugoistočnoj Europi (izraženih u kategoriji ština i katun)«. ¹⁴⁹ Može im se etnoidentitet negirati i smatrati ih kao Grke, Albance ili Srbe, što se, eto i dan-danas, na žalost, čini,¹⁵⁰ time im se, ipak, nipošto ne može ublažiti ili pak skriti duh njihova identiteta, poznat kao »planinski« ili »stočarski« s popratnim fenomenima autoritarnosti i nasilnosti.

Iako je povijesna sudbina Vlaha, kao što je već rečeno, njihova asimilacija s etnokulturnim grupama s kojima žive, i to, dakako, u uzajamnom smislu, ipak mnogi će se povijesni procesi balkanskih naroda u pojedinim sudbonosnim trenucima, pa i u današnjim tragičnim događajima, shvatiti bude li se priznavao njihov samosvojni etnokulturni identitet bez obzira na činjenicu pripadaju li oni Pravoslavnoj crkvi ili nekoj islamskoj sekti, kao što je slučaj s Frasheriotima u južnoj Albaniji, koji koliko su pravoslavne vjere toliko i još više pripadaju bektašizmu. Jedino se pod tim uvjetima može shvatiti i objasniti transhumantni etnokulturni element uzidan u živo tkivo balkanskih a i drugih naroda od praskozorja pisane povijesti pa do danas. U tom cilju koncipiran je i projekt Instituta za suvremenu povijest u Zagrebu pod naslovom »VLASI — STAROBALKANSKO STANOVNIŠTVO OD POVIJESNE POJAVE DO DANAS«. Time se prvi put fenomenu Vlaha posvećuje znanstveni projekt, koji ima sve uvjete da oko sebe okupi i poveže najveći dio historičara koji se u svijetu zanimaju za proučavanje balkanskih Vlaha.¹⁵¹

Da je navedene komponente K. Kaser imao pred očima, sigurno je, ne bi inzistirao na zajedničkoj etnogenetskoj matrici Albanaca i Vlaha, pojam »romanizacija« dobio bi adekvatniji sadržaj, a to je asimilacija i latinizacija dako-tračkih socijalnih struktura, gdje, zapravo, prema mojemu mišljenju, i treba tražiti pravo podneblje etnogenetskog procesa Vlaha.

¹⁴⁸ »Svaka klima, veoma je složen sistem, i njezino djelovanje na život biljaka, životinja i ljudi može se ostvariti samo krivudavim putovima, različitim prema mjestima, kulturama, godišnjim dobima. [...] Blagonaklon ili ne 'Kalendar' je gospodar ljudi. Prirodna krhkost čovjeka pred golemim snagama prirode.« (F. Braudel, op. cit. I, 41).

¹⁴⁹ J. G. Nandris, op. cit., 59.

¹⁵⁰ Marko Jačov, *Le missioni cattoliche nei Balcani durante di Candia (1645—1669)*, vol. I—II. Città del Vaticano 1992. Biblioteca Apostolica Vaticana. Studi e Testi 352, 353. Ovdje ne spominjem Katoličku crkvu iz razloga jer je ona po svojoj naravi nadnacionalna, ali koja ne samo da priznaje etnokulturni identitet svakog naroda, nego ona ga i kultivira, proučava i unapređuje.

¹⁵¹ U svezi s time mora se ipak istaći da je tradicija proučavanja vlašskog pitanja u hrvatskoj znanosti duga više od jednog stoljeća. Primjera radi spominjem ovdje hrvatskog znanstvenika Radoslava Lopašića, »Zakon za hrvatske Vlahe županije Cetinske od 1436«, U: *Monumenta Historico-juridica Slavorum meridionalium* edidit Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium. Vol. V. Zagrabiae, 1894., 1—12; te R. Horvata, E. Laszowskoga i dr. Dakako, znanstveni rezultati postignuti u »Simpozijum o srednjovjekovnom katunu 24. i 25. novembra 1961. god. Naučno Društvo Bosne i Hercegovine. Posebna izdanja. Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka. knj. 1. Sarajevo, 1963.« su više nego značajni.

Svjestan sam da je »slučaj Vlaha« — kako s pravom kaže J. G. Nandris — *previše složen, da bi bio lako razjašnjen, jer se on neizbježno sukobljava s jednostavnim istinama literalizma bilo u politici, nacionalizmu ili pak arheologiji.*¹⁵²

A što reći na kraju o knjizi K. Kasera? Namjera ovoga rada bila je razgovor, a ne kritika ili polemika. Pa i ondje gdje se nisam složio ili pak suprotstavljao plod je samo ljubavi prema znanstvenoj istini, a ne nekom suparničkome nadmetanju. Onome što je rečeno trebalo bi još dodati i to da je autor vrsni poznavalac znanstvene literature o razmatranome problemu nastale na području bivše Jugoslavije i Albanije. A ne samo to! Čitajući knjigu, dobiva se neizbrisiv dojam da je K. Kaser vrsni poznavatelj djela Jovana Cvijića i njegove škole, čija stajališta ne samo da prihvaća nego ih i vjerno prenosi znanstvenicima njemačkoga jezičnog područja. Samo, šteta što ih nije popratio i kritičkim duhom. Jer, antropogeografske spoznaje, iznijete 1922. godine, kada je prvi put Jovan Cvijić objavio knjigu »*Balkansko poluostrvo i Južnoslovenske zemlje. Osnovi antropogeografije*« uznapedovale su i nisu ostale na već iznijetim značajnim rezultatima.

I na kraju, da zaključim: ako sam uspio uputiti na putove kojima treba ići pri rasyjetljavanju i shvaćanju problema tih balkanskih transhumanaca, odnosno nomada, priznavajući im etničku samosvojnost i etnokulturni identitet, smatram da sam učinio mali korak naprijed. To mi je i bio cilj.

Kratice:

- AAASH — Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.
 AJPh — American Journal of Philology.
 Anali HIJAZU — Anali. Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku. Dubrovnik.
 ANRW — Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur im Spiegel der Neueren Forschung. Hrs. Hildegard Temporini und Wolfgang Haase. Walter de Gruyter. Berlin. New York.
 Balcanica — Annuaire du Comité interacademique de Balkanologie du Conseil des Academie des Sciences et des Arts de la R.S.F.Y. et de l'Institut des études balkaniques. Académie Serbe des Sciences et des Arts. Beograd.
 Balcanoslavica — Centre des recherches scientifiques de la culture anciens Slaves. Prilep — Association des sociétés archéologique de Yougoslavie. Beograd.
 CRAI — Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et belles-lettres. Paris.

¹⁵² J. G. Nandris, op. cit., 59.

- ČSP** — Časopis za suvremenu povijest. Institut za suvremenu povijest. Zagreb.
- FHG** — Fragmenta historicarum graecorum ed. C. und Th. Mueller, Paris 1841.—1870.
- Glas SANU** — Glas. Srpska akademija nauka i umetnosti. Odeljenje istorijskih nauka. Beograd.
- Godišnjak - CBI** — Godišnjak Akademije nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine. Centar za balkanološka ispitivanja. Sarajevo.
- Historia** — Zeitschrift für Alte Geschichte. Wiesbaden.
- ICG I** — Istorija Crne Gore I, Titograd 1967.
- ILJug.** — Inscriptiones latinae quae in Jugoslavia (. . .) repertae sunt. Ljubljana.
- Iliria** — Études et matériaux archéologiques. Tirana.
- Iliri i Albanci** — Naučni skupovi knj. XXXIX. Odeljenje istorijskih nauka knj. 10. SANU. Beograd 1988.
- IMS** — Inscriptions de la Mésie Supérieur. Sous la direction de Fenoula Papazoglou. Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de Philosophie de l'Université de Beograd.
- IZ** — Istorijski zapisi. Titograd.
- JiC** — Jugoslovenski istorijski časopis. Beograd.
- Les Illyriens** — Les Illyriens et la genèse des Albanais. Université de Tirana. Institut d'Histoire et de linguistique. Tirana 1971.
- PG** — Patrologiae cursus completus. ed. J. P. Migne. Series graeca. vol. 1—161. Paris 1857.—1866.
- PL** — Patrologiae cursus completus. ed. J. P. Migne. Series latina. vol. 1—217. Paris 1862.—1864.
- PP** — Povijesni prilozi. Institut za suvremenu povijest. Zagreb.
- RAlb.** — Recherches Albanologiques. Institut Albanologique de Prishtina. Prishtina.
- RH** — Revue historique. Paris.
- RESEE** — Revue des études Sud-Est Européennes. Édition de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie. Bucarest.
- SEZ** — Srpski etnografski zbornik. Beograd.
- SH** — Studime historike. Akademia e Shkencave e RPS e Shqipërisë. Instituti i historisë Tiranë.
- Simpozijum I** — Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 1. Sarajevo 1964.
- Simpozijum III** — Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4. Sarajevo 1969.

- St. Alb. — Studia Albanica. Université d'État de Tirana. Institut d'histoi et de linguistique. Tirana.
- ZČ — Zgodovinski Časopis. Ljubljana.
- ZFF — Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- ŽA — Živa antika. Skoplje.

ZUSAMMENFASSUNG

EIN VERSUCH DER ERLÄUTERUNG UND LÖSUNG DES PROBLEMS DES PHÄNOMENS DER "BERG", BEZW. "HIRTEN" STRUKTUREN DES BALKAN

Der Autor meint, die Ethnogenesis der Walachen müsse im Kontext der awarischen Steppenkultur untersucht werden, die ein Superstrat des paläobalkanischen, dakischen latinisierten Ethnos ist, worauf bestimmte charakteristische Nomenklaturen soziopolitischer Organisationen der Walachen verweisen, wie z. B. "katun", "župan" u. a. Dann setzt er sich für das Studium der Ethnogenesis der Walachen im Kontext der Wanderungen der Südslawen ein, die als unterschiedliche ethnische Elemente auf den Balkan kamen, und über deren Zuzug die Angaben bei byzantinischen Autoren nicht mit dem archäologischen Material übereinstimmen. Der Weg zur Ethnogenesis der Walachen führt ebenfalls durch die Symbiose dieser rätselhaften Welt des Balkan zu den Protibalkanbewohnern, bzw. den Albanern und Griechen als den ältesten ethnischen Elementen auf dem späteren historischen Gebiet der Walachen.

Der Autor meint weiter, daß die ursprüngliche Form des Christentums der Walachen der Arianismus, bzw. Semiarianismus war, obwohl diese privat nach ihren ererbten Bräuchen des natürlichen und übernatürlichen Lebens lebten. Gerade deshalb sei gerade bei ihnen "der Bruch zwischen dem orthodoxen Dogma und der Praxis ihrer universalen Werte zu verspüren". Daher bedeutete der Übergang aus einem Glaubenssystem in ein anderes für sie kein moralisches Hindernis. Daher traten die altbalkanischen Walachen leicht zum Bogumilentum über oder später zum Islam.

Der Autor hebt ebenfalls hervor, daß die Walachen unter dem Namen *Lachmienses* noch unter Justinian I. (527—565), zwar auf Sinai, bekannt waren, und zwar als Christen, und nicht, wie man gewöhnlich annahm, erst im 10. Jh. Nach dem Autor Konstantin VII. Porphyrogenet, dessen Werk "De administrando imperii" das grundlegende schriftliche Dokument über die Zuwanderung der Südslawen auf den Balkan ist, waren die Walachen und Albaner, wie für die anderen byzantinischen Autoren nicht interessant, und sie werden daher auch spät erwähnt.

Die Walachen wurden von der orthodoxen Kirche serbisiert, indem sie davon ausging, daß die Orthodoxie die politische und staatliche Grundlage aller ihrer Gläubigen sei. Aber leider konnte ihre Mentalität, die ein Niederschlag ihrer ethnokulturellen Identität ist und die als Hirten- und Bergmentalität bekannt

ist und deren "psychologische Empfindlichkeit und Instabilität und Neigung zu autokratischen Machtverhältnissen insgesamt" nicht auf Dauer gemildert werden.

Nach dem Autor muß man den Walachen ihre eigene ethnokulturelle Identität zuerkennen, ohne Rücksicht auf die Tatsache, ob sie einer orthodoxen Kirche angehören oder dem Islam. Einzig so kann dieses geheimnisvolle, transhumane ethnokulturelle Element, das ein Bestandteil des lebendigen Balkanorganismus ist, verstanden werden, das aber auch ein Bestandteil anderer Völker vom Beginn der geschriebenen Geschichte bis heute ist. Zu diesem Zwecke wurde auch ein wissenschaftliches Projekt am Institut für Zeitgeschichte in Zagreb unter dem Titel "Walachen-die Altbalkanische Bevölkerung von ihrem geschichtlichen Erscheinen bis Heute" gestartet. Damit wird zu ersten Mal dem Phänomen der Walachen ein wissenschaftliches Projekt gewidmet, das alle Vorbedingungen hat, die meisten Historiker, die weltweit an der Untersuchung der Balkanwalachen interessiert sind, zu versammeln und zu verbinden.

SUMMARY

AN ATTEMPT AT CLARIFYING AND SOLVING THE PROBLEM OF "MOUNTAIN" OR "PASTORAL" PHENOMENON OF SOCIAL STRUCTURES ON THE BALKANS

The author believes that the ethnogenesis of Vlachs should be studied in the context of the Avar culture, as a superstratum of Paleo-Balkan Dacian latinized ethnos, as suggested by some characteristic terms for socio-political organization of the Vlachs like "katun", "župan" etc. He thinks further that ethnogenesis of the Vlachs should be studied also in the context of migration of the South Slavs, who came to the Balkans as various ethnic elements, but the data from Byzantine authors about their settlement do not coincide with the data of archeological material. The path toward the ethnogenesis of Vlachs leads also through symbiosis of that misterious people of the Balkans with the Proto-Albanians, or Albanians and Greeks as the oldest ethnic elements on the subsequent historical territory of the Vlachs.

According to the author, the first form of Vlachs' Christianity was Arianism or semi-Arianism, although privately they lived according to their inherited values of natural and supernatural life. Therefore they leave the impression of a "mixture of the Ortodox dogma and practice with their universal values". This is why the transition from one religious system into the other did not represent any moral obstacle for them. Consequently, the old-Balkan Vlachs converted easily to Bogomilism or Islam.

The author also points at the fact that Vlachs appeared under the name LACHMIENSES as early as the time of Justinian I (527—565), at Sinai, like Christians, and not, as it is usually believed, in tenth/eleventh century. According to the author, Constantine VII Porfirogenetus — whose work "De Administrando Imperio" is the fundamental written source for the knowledge about

the coming of South Slavs to the Balkans — as well as other Byzantine authors, was not interested in Vlachs and Albanians, so they mentioned them so late.

The Orthodox church, it is true, made the Vlachs Serbian, presuming that the Orthodoxy was the main political and state foundation of each its believer. But, unfortunately, their mentality, which reflected their ethnocultural identity and which was known as "mountain" or "pastoral", as well as their "psychological sensitivity and instability and tendency to authoritarian patterns of government at any cost", could not be definitely softened.

According to the author, Vlachs should be given credit for their independent ethnocultural identity, regardless of their belonging to either some of the Orthodox churches or Islam. Only then we can understand and explain that mysterious ethnocultural element built in the living tissue of Balkan, but also other, peoples from the dawn of the written history up to the present day. In this sense is conceived the scientific project of the Institute for Modern History in Zagreb with the title "Vlachs — old Balkan population from their historical appearance to the present day". This is the first time that the phenomenon of Vlachs is the subject of a scientific research work that has all the preconditions to gather and connect most of the historians in the world who are interested in studying the Balkan Vlachs.